

Türk Atalar ve Karşılaştırmalı Halk İnanmaları

Yaşar KALAFAT¹

Derya YELİS²

Öz

Türk Atalar, Türklüğün tarih sahnesine çıkışı itibariyle gerek nübüvvet tarihi ve öntürk tarihinin örtüşme noktaları gerekse halk hafızasındaki muhafaza edilmiş yerleri bakımından çok yönlü öneme haiz bir Türk kesimidir. Halkın hafızasındaki Türk Ata objesi günümüzde başta efsane ve ozanlık geleneği olmak üzere çeşitli sözlü kültür verilerinde yaşamını sürdürmektedir. Bu çalışma Uluğ Türkistan'ın birçok yerinde yaşamakta olan ve yaklaşık bir buçuk milyon civarında bir nüfusa sahip Türk Ataların Kırgızistan'da yaşadığı ve daha önce hiç bir araştırmaya konu olmamış bir başka bölgesine, Türk Abat köyüne yönelik alan araştırmasıdır. Çalışmada Türk Atalar, halk inanmaları yönünden ele alınmış olup diğer Türk toplumlarıyla farklılıkları ve ortaklıkları ile karşılaştırılmaları cihetine gidilmiştir. Yapılan karşılaştırmalar neticesinde elde edilen tespitlere göre denilebilir ki; Türk Ata halk inanmaları yeni coğrafyalardan genel inanç dünyalarına bazı katkılar yapmış olmasıyla Türk kültür tarihinin yazılı ve sözlü kaynaklarının ortasında bir yerlerde durmaktadır. Türklüğün adını Türk Ata'dan aldığı, Türk Ata akaidini benimseyen yeni toplumların dil hazineleri ile genel Türklüğün bir parçası olduğu ve Türk kültür coğrafyasının da böylece oluştuğu düşünülürse kültür kodları esas alınarak yapılmış olan Türk Atalar'a yönelik bu çalışmanın yeni irdelemelerde bulunulacak çok yönlü sonraki çalışmalarla birlikte Uluğ Türkistan'ın orta ve kuzey bölgelerine ışık tutacağını, böylece Türk toplumlarının tarihi geçmişleri ile daha iyi tanınmalarına olanak sağlayacağını düşünmekteyiz.

Anahtar kelimeler: *Türk Atalar, doğum, evlilik, ölüm, bereket, halk inanmaları.*

¹ Dr., Halkbilim Araştırmacısı, yasarkalafat@gmail.com

² Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi, dyelis@manas.edu.kg

The Turk Ata Nation and Comparative Folk Customs

Abstract

Since Turkic civilization first appeared in the history, the Turk Ata nation has been its important part both for the role it played at the crossing of the Prophet's period in history with the prehistory of Turkic civilization and for the place it preserved in the memory of Turkic nations. Nowadays, the Turk Ata object, as it is memorized, is continuing its existence in the form of various oral constituents of a culture, such as myths and poetry at the first place. This research of the Turk Ata nation, which is found to be spread throughout the Turkestan and population of which is counted to be about one and a half million, considers those people of the Turk Ata nation, who are residing in Kyrgyzstan's village Turk Abat, which has never been a subject of research before. The Turk Ata people in the study are considered from the view of their folk customs, which are compared with that of other Turkic nations, by finding differences and similarities. Based on the results of the mentioned comparison, it may be suggested that folk customs of the Turk Ata people, along with being impacted by the customs prevailing in the new geography of inhabitation, are taking place amongst the written and oral sources of the history of the Turkic culture. If reckoned that the term Turkic has been borrowed from Turk Ata, that it is a part of the Turkic civilization and that the geography of the Turkic culture came to existence in this way, we believe that this research, with cultural codes taken in the essence of the study, shall further trigger other versatile researches on this issue bringing the light to the central and northern regions of Turkestan, and thus shall better elucidate the history of Turkic nations.

Keywords: *Turk Ata, birth, marriage, death, abundance, folk customs.*

1. Giriş

Türk Ataların halk inançlarını inceleme fikri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nce 23–26 Mayıs 2012 tarihleri arasında Ankara'da “Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topulukları” konulu 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu'nda doğmuştur. Bu tür bilgi şölenleri, kolay ulaşılamayan Türk kesimlerinin kültürel hayatları ile de tanış olma imkânını vermektedir. Böylece dil, edebiyat, arkeoloji ve benzeri alanlardaki tanıtımlar üzerinden halkbilim çalışmaları yapma imkânı bulunabilmektedir. Anılan sempozyuma Kırgızistan'daki Özgön Türklerine dair dilbilimsel bir araştırmayla katılan Bilge Kağan Selçuk'un çalışması dikkatimizi çekmişti. Özgönlerin de içinde bulunduğu, çoğunluğu Fergana vadisinde yaşayan ve Göktürklerin torunları olduklarını ifade eden söz konusu Türk soylular yakın geçmişte ithaf edilen bir tanımlamayla Türk Atalar olarak anılmaktadır.

Türk Atalar Türklüğün tarih sahnesine çıkışı itibariyle halk hafızasındaki yerini muhafaza etmiş olması bakımından çok yönlü öneme haiz bir Türk kesimidir. Önemleri, aynı zamanda nübüvvet tarihi ve öntürk tarihinin örtüşme noktaları bakımından da ehemmiyet arz etmektedir. Halkın hafızasındaki Türk Ata objesi, başta efsanelerde ve halk ozanlarının “hoş geldiniz” tarzındaki Türk kültürlü halkların toplantı açılış şiirlerinde olmak üzere çeşitli sözlü kültür verilerinde yaşamını sürdürmektedir.³ Türk Ataların tarihi göç izlerine ait bazı tespitler evvelce de tarafımızdan yapılmış olmasına rağmen⁴ doyurucu bir sonuç alınamamıştı. Uluğ Türkistan'ın birçok yerinde yaşamakta olan Türk Ataların bu kez daha önce hiçbir araştırmaya konu olmamış bir başka yerleşim alanına, Kırgızistan'daki Türk Abat köyüne gidilerek yeni bir saha çalışması yapıldı. Halktan canlı kaynaklar bulundu.⁵ İncelemelerimiz sürerken Türk Atalara dair yapılmış üç akademik çalışmaya ulaşıldı. Çalışmalar yüksek lisans ve bitirme tezi olup

³ Yaşar Kalafat, *Nübüvvet Tarihi İtibariyle Türklüğün Dinî Geçmişi*, Berikan, Ankara, 2011.

⁴ Yakup Deliömeroğlu, “Bilinmeyen Bir Türk Topluluğu: Fergana Türkleri”, *Ülkü Ocakları Dergisi*, 2005/25

⁵ Derya Yelis, *Dunganlar*. (Y.Kalafat- D.Yelis, “Türk Halk İnanmalarında Dunganlar”, *Avrasya Etüdlere*, 39/2011–1, s. 123–153 çalışmasında olduğu gibi alan çalışması üstlenip tamamlamıştır.)

ikisi dil,⁶ biri halk kültürü içeriklidir⁷ ve Özgön yöresine ait alan araştırmalarıdır. Ayrıca Kırgız bilim insanlarının da bazı çalışmaları bulunmaktadır.⁸ Kırgız halk kültürünün geneli evvelce yapılmış kimi çalışmalardan tanınırken⁹ bu defa Türk Atalar, halk inanmaları yönünden ele alınıp farklılıkları ve ortaklıkları ile karşılaştırılmaları cihetine gidilmiştir.

2. Türk Atalar

Yapılan akademik çalışmalarda Türk Ataların boy-uruğ ve soyadları ile ilgili oldukça geniş bilgi verilmektedir. Tespitlere göre bu toplumun soyadlarından bazıları şöyledir: Kuvakalmak, Kelakça (Kalakça), Keller, Maydakeller (Medekeller), Kettekeller, İtkaynatar, Geregürü, Bengi, Görgeşimas, Karakonas, Alibey, Tüyeçi, Tüyemoyın, Ballas, Elemen, Yopalak, Cindiler, Kalabaysal ve Bayhalvay.¹⁰ Bengiler'e nargile ve sigara içtikleri için Türk Ata ağzında '*nargile*' anlamına gelen bu adın verildiği söylenmektedir. Kelerler'e bu ismin verilmesi ise çok kavgacı olmalarından kaynaklanmaktadır. Kurut yapmak için yoğurt kaynatılırken, kazanın içine çevrede dalaşan itlerin düşmesiyle birlikte bu mahalde yaşayanlara İtkaynatar adı verilmiştir. Rivayete göre eskilerde dağa gidilirken 'çanaç' adını verilen bir tür tulumu yağ ve pişirilen yiyecekler konmuş ama çanaçtakiler yani "tulumdakiler" erimiş. Bu olaydan sonra ise bu topluluğa yağlı çanaç anlamına gelen Karakonaslar denilmiştir.

⁶ Ahmet Buran, "Oş İlinin Özgen İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağızları," erişim: http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/ahmet_buran_os_ili_ilcesi.pdf; Bilge Kağan Selçuk, "Oş İlinin Özgen İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağızları", Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bıшкеk, 2005. Erişim: <http://www.manas.kg/sbe/tezler/turkoloji/ISINBILGEKAGANSELÇUK.pdf>; Mehmet Ali Aslan, "Bilinmeyen Türkatalar", Ahmet Yesevi Üniversitesi, 02.06.2006 Bitirme Tezi, Kazakistan, erişim: http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/arslan_turkata.pdf.

⁷ Saida Burhanidinova, "Fergana Türklerinin doğum, Sünnet, Dügün ve Ölüm Merasimleri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, erişim: <http://gunet.gazi.edu.tr/acikarsiv/index.php?menu=2&secim=10&YayinBIK=5457>

⁸ Abduldacan Akmataliyev, *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar (Evlilik Geleneği ve Türküleri, Çocuk Folkloru Edebi Eserleri veTarihî Kahramanlar)*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2001

⁹ Mustafa Erden, *Kırgız Türkleri, Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2000; Mehmet Ceribaş, *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2011; Nezir Temur, *Folklor ve İdeoloji (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistanda Folklor Politikaları ve Çalışmaları)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2011; Kemal Polat, *Beşikten mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnançlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2008; Saadetin Gömeç, *Kırgız Türkleri*, Berikan, Ankara 2011, Yaşar Kalafat, *Avrasya Türk Halk Sufizmi I, (Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan)*, Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği vakfı, Ankara, 1997

¹⁰ Mehmet Ali Aslan, age.

Türk Atalar Kırgızistan ve Özbekistan'ın bağımsızlıklarıyla, akraba toplulukların siyasî birlikleri altında yaşamayı sürdürmüşlerdir. Türk Ataların tarihleriyle ilgili henüz ele geçmiş yazılı bir kaynağın olmayışı, bu konunun aydınlatılmasını zorlaştırmaktadır. Şu anda, elde bulunan en güvenilir bilgiler kaynak kişilerin söyledikleridir.

Türk Ataların tarihi, yapılan derlemelerden çıkarılmaktadır. Türk Atalar, kendi ata yurtlarının Tacikistan'a bağlı, Afganistan ile Tacikistan'ın ortasında Oratepe'nin Korgantepe adındaki bir mahalli olduğunu söylemektedirler. Daha sonra ise atalarının göçle Küle (Hocavat) adlı mahalle geldiğini ve burada yerleşip çoğalarak dağıldıklarını ifade etmektedirler. Takir Süyinov, "Atalarının bu yeri (Küle) dönemlik kullanım için seçtiklerini; baharda burada durduklarını, daha sonra ise Özgen şehrinin üst kısmında Köllik İngiçke adlı dağlara hayvanlarını yaymak için çıktıklarını" söylemiştir. Adı geçen mahalle, ilk göçen üç kişiden bahsedilmektedir. Bunlar İslâm Serker, Özgen Baba, Halife Baba'dır. Özbekistan'da kendini Türk Ata sayanlar, bu atalardan çoğalarak Özbekistan'a göç etmişler ve orada yerleşmişlerdir. Bahsi geçen Oratepe için "Türklerin başkenti imiş." denmesi de dikkat çekicidir. İddialardan birisi de, Türk Ataların Tacikistan'ın Oratepe mahalline Türkiye'den göç ettikleri, daha sonra buradan yine Türkiye'ye geri döndükleridir. Özgen Baba'nın oğlunun adının ise Kara Balta olduğu ve Kırgızistan'ın Oş bölgesinin Karasu ilçesine bağlı Aktaş köyünün mezarlığının, bu kişinin topraklarından bölünen arazi üzerine kurulduğu, bu mezarlığa ilk olarak 106 yaşında ölen İslâm Serker'in gömüldüğü söylenmiştir. Çağdaş Türk Ata coğrafyası konusunda derleme yapılan şahıslar, Türk Ataların dağda, şehirde ve hatta çölde bile yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Tacikistan'ın Oratepe mahallinden, göç sonucu Kırgızistan'a, buradan da Özbekistan'a dağılan Türk Atalar, Oş, Celâlabad ve Andican gibi büyük şehirlerde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Ulaşabildiğimiz ilçe, köy ve kasaba gibi yerleşim birimlerinin adları şöyledir: Celâlabad (Kırgızistan): Yengi Dikan, Blaga Veşinka, Akvaş, Kızıl Bayrağ, Hevze, Kızıl, Türkabad, Boztışkan, Taştak, Arhangil, Orta Azya, Varaşılık, Tarambazar, Töş, Sedde Kamışvaşı, Ladinkara, Türkevas, Taş Bulak, Cergesal, Bazar Korgan, Növken, Suzak, Aravan; Oş (Kırgızistan): Karasu, Ertes, Neriman, Telman, Teşiktaş, Aktaş, Aravan, Özgen, Kurşab, Nokat, Kızılkaya, Özg_riş, Bazarkorgan, Kayrat, Bostan, Zeryer, Ayu; Andican (Özbekistan): Bulağbaşı, Karakorgan, Aseke, Kül, Çirmanbulağ, Kayrağaç, Niyazbatır. 2004 yılı itibariyle 200 bin civarında Türk Ata olduğu tahmin edilmektedir ve bu rakam sadece kimliğinde Türk

yazanları kapsamaktadır. Fergana gazetesinde yayınlanan bir yazıya göre Kırgızistan'daki Türk Ataların nüfusu Oş eyaletinde 77 bin ve Celâlabad eyaletinde 67 bin olmak üzere toplam 144 bindir. Dağılım şöyledir: Oş eyaletinde: Aravan ilçesinde 31 bin, Özgen ilçesinde 35 bin, Karasu ilçesinde 16 bin, Celâlabad eyaletinde: Bazarkorgan ilçesinde 15 bin, Suzak ilçesinde 52 bin.

Daha güncel bir bilgi ise Türk Ataların nüfusunun yaklaşık bir buçuk milyon civarında olduğu yönündedir. Bu sayı tahminen kimliğine Türk yazdırmayanları da kapsamakta ve Özbekistan Türk Atalarını da içine almaktadır. Gerek Sovyet Rusya döneminde gerekse Kırgızistan ve Özbekistan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra özellikle okul, iş gibi nedenlerle kimliğine Türk yazdırmayanlar çoğunluktadır. Özbekistan'daki Türk Ata nüfusunu tayin etmek, rejim nedeniyle oldukça zordur. Türk Atalar toplu olarak yaşadıkları mahallerde, hayvancılık ve çiftçilik ile geçimlerini sağlamaktadırlar. Kendi ifadeleri ile hayvancılık ve çiftçilikte civardaki topluluklar içinde meşhurdurlar. Aravan ilçesinde yaşayan beş Türk Ata çok iyi pamuk yetiştirdikleri için "Sovyetler Birliği Kahramanlığı" unvanı ile ödüllendirilmiştir. Türk Atalar tarihte atalarının yaylak-kışlak yaşam tarzına uygun hareket ettiğini söylemektedirler. Basmacı hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Rusların bölgede kolhoz kurdukları tespit edilmiştir. Türk Atalar tahminen bu dönemlerde tam anlamıyla yerleşik hayata geçmiştir. Türk Ataların tamamı köylü ve çiftçidir gibi bir tasnif tabii ki mümkün değildir. Türk Atalar içinde yükseköğrenim görmüş kişiler de vardır. Özellikle son yıllarda Hoca Ahmet Yesevî Üniversitesi'nin ilgisi ve çalışmaları neticesinde bu üniversitede 100'ün üzerinde Türk Ata genci eğitim görmektedir.

Türk Atalarda haftanın günleri iki türlü adlandırılmaktadır: Bunlardan birincisi bölgenin geleneğine uygun olarak Farsça ve Arapça kökenli kelimelerle yapılan adlandırmalardır. Düşembe, Seyşembe, Çarşembe, Peyşembe, Cuma, Şembe, Pazar.

Haftanın günlerini adlandırma noktasında ilk dikkat çeken unsur 'Pazar' gününe verilen adın aynı Türkiye Türklerindeki gibi olmasıdır. Oysa bölgede yaşayan Türk topluluklarının hiçbiri haftanın yedinci gününü 'Pazar' diye adlandırmamaktadır. Haftanın günlerinin diğer adlandırma biçimine gelince, onlar da şu şekildedir: Birinçi kün, Ekinçi kün, Üçünçü kün, Törtinçi kün, Beşinçi kün, Altınçi kün, Yettinçi kün.

Mehmet Ali Aslan Türk Ataların dili/ağızı konusu için “esrarlı bir konudur” demektedir ve bu konuda iki görüş üzerinde durmaktadır. Bunlardan birisi “karışık dilli eserler” veren dil olarak bilinen tanımlama şekli, diğeri de “Türk dili içerisinde ayrı bir lehçe olmayıp yaşadıkları bölgedeki ağız ve şiveleri kullanmış olmalarıdır.” Buldukları coğrafyanın hâkim dili ise Kırgızca veya Özbekçe’ye yakın bir Türkçe’dir. Mehmet Ali Aslan bu görüşünü dil verilerinden hareketle izah etmeye de çalışmaktadır.

Mehmet Ali Aslan’ın Türk Ataların dili konusundaki açıklaması bizim Türk Ata nazariyemize uymakta ve izahımıza açıklık getirmektedir. Bizim düşüncemiz de Türklüğün adını Türk Atadan aldığı, Türk Ata akaidini benimseyen yeni toplumların dil hazineleri ile birlikte genel Türklüğün bir parçası olduğu, Türk kültür coğrafyasının da bu şekilde oluştuğu şeklindedir.¹¹ Bu yapılanma doğal olarak bölgesel ağız ve şivelerle oluşan “karışık dilli eserler” yapılanmasına yol açmıştır.

3. Araştırma Sahasının Sosyal Yapısı ve Kültürü

Çalışmamızın araştırma sahası, Türk Ataların bir bölümünün yaşadığı Kırgızistan’ın Celalabat bölgesindeki Türk Abat köyüdür. Burası Celalabat şehir merkezine 9 km. mesafede 3.300 nüfuslu bir yerleşim yeridir. Çevre halkı ve köy sakinleri kendilerini ‘Türk’ olarak tanımlar ve tanıtır. Türk Atalar pasaportlarında da ‘Türk’ olarak kimliklendirilmiştir. Eşlerden bayan olanlar bazı evliliklerde Kırgız veya Özbek Türk’ü olabilirken ailelerin çocukları ataerki bir düzen gereği nüfus ve pasaport kayıtlarına ‘Türk’ olarak geçerler. Köye Türk Abat isminin verilmesi de halkın Türk olmasından kaynaklanmaktadır. Türk Atalar mensubu buldukları boya dair bilgi verirlerken soylarının Taş Ata’dan geldiğini, Türk Abat köyünün tamamının Kuva-Kalmak Uruğundan olduğunu ifade etmişlerdir. Geçmişten bu yana hep ‘Türk’ olarak bilinip tanımlanırken ‘Türk Ata’ adının sonradan kullanılır olduğunu belirtmişlerdir. Özgön’deki Türklerle aynı Türk toplumundan olmalarının yanısıra Özgön köy halkıyla akrabalıklarını da ifade etmişlerdir.¹² Türk Ataların bir kısım yaşlılarının ifadesine göre ilk yurtları bugünkü Çin sınırları içindeyken, göçle, Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan’a dağılmışlardır. Bazı yaşlıların sözlü bilgi edinimlerinden aktardıkları açıklamalara göre Kırgızlar Yenisey’den bu yöreye gelmeden evvel de kendileri bu bölgedeydi. Kırgızlar bu topraklara sonradan gelmiş-

¹¹ Yaşar Kalafat, 2011, age, s. 131-165

¹² Kaynak kişi: Mirhmat Anarbaev Saktoviç, 46 yaşında, Ayıl başcısı (muhtar).

lerdir. Bu sözlü kaynaklara ve genel inanişaya göre Anadolu Türkleri de bu bölgeden gitmiş olan Türk Ataların neslidir. Kırgızistan'ı ise özvatanları olarak kabul etmektedirler.¹³

Türk Atalar kimliklerine ve yurtlarına çok düşkün bir toplumdur. Geçim kaynakları tarım olan Türk Atalarda 7 atanın bilinmesi gerekir. Atayı bilme geleneği Kırgız Türklerinde 9 ata şeklindedir. Her iki Türk toplumunda da baba soyu esastır.¹⁴ Türkmenistan Türkmenlerinde ise 7 atanın bilinmesi esas kabul edilmiştir.¹⁵ Bunlar; Adem Ata, Nuh Ezan Ata, Sünnet Ata, Türk Ata, Öz Ata, Kayın Ata'dır. Bu Türk toplumunda Adem (a.s.) Nuh (a.s.) ile Türk Ata çok önemsenir. Türk Ata ile Sünnet Atanın bir tutulduğu da olur. Yedinci isim olarak Yesevî Ata devreye girer.

4. Türk Atalarda Karşılaştırmalı Halk İnanmaları

4.1. Doğuma ve Çocuğa Yönelik Uygulama ve İnanmalar

Türk Atalarda eşler çocuklarının olması için kartalın safra kesesini yalar. Çocukları dünyaya geldikten sonra ona da yalatırlar. Eşlerden bayan olan, kendi şalvarını meyveli ağacın dibine silkeleyerek ağaçtaki bereketin kendisine bulaşacağına inanır. Ayrıca çok çocuğu olan bir bayanın giysisi giyilir, aynı çinidan/ kâsedan birlikte çay içilir.¹⁶ Çok çocuklu hanımın bebek dileyen anne adayının ağzına tükürmesi sağlanır, böylece 'çocuk sevinci'nin adaya geçeceğine inanılır.¹⁷

'Meyveli ağac'ın meyvelilik özelliği ile bebekli bayanın bu özelliği arasında bereket ortaklığı noktasında halk inançlarında paralellik kurulmuştur. Dede Korkut ve Manas destanlarında örnekleri görülen bu özelliği Anadolu Türk kültür dünyasından da takip edebiliyoruz.¹⁸

Türk Atalarda 'aşerme'nin yanı sıra hamilelik belirtilerinden birisi de hamile lekesidir. Böyle hanımlara 'ekkikat/ikikat', 'ağır ayak', 'boyısa bar' gibi isimler verilir.¹⁹ Bu tür tanımlamalar batı Türklüğünde de vardır.

¹³ Kaynak kişiler: Hadiça Taşieva, Mırhmat Anarbaev Saktoviç, Rabuhan Razakova.

¹⁴ Kaynak kişi: Mırhmat Anarbaev Saktoviç.

¹⁵ Yaşar Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 12, Ankara, Ankara, 2000, s. 22.

¹⁶ Kaynak kişi: Mamahan Akbalaeva.

¹⁷ Kaynak kişi: Zamira Han Halilova.

¹⁸ Yaşar Kalafat, "Türk Kültüründe Elmadan Kızıl Elma'ya," *Prof. Dr. Taciser Onuk'a Armağan*, Ed. F. Apınar, S. Ortaç, N. Tan ve H. İvgin, Ankara, 2007, s. 235-241.

¹⁹ Saïda Burhanidinova, age.

Anadolu'da bebek bekleyen hanımlara halk dilinde 'yüklü', 'iki canlı', 'gebe' gibi isimler verilir.²⁰

Türk Atalarda hamile hanım, tavşana, maymuna ve çirkin olan kimselelere baktırılmaz.²¹ Anadolu ve Bulgaristan Türk kültür coğrafyasında aşeren veya yerikleyen anne adayına keza tavşan gösterilmez, zira bebeğin tavşan gibi üst dudağının yarık olacağına inanılır. Öyle çocuklara 'tavşan dudak' denir. İnanca göre aşeren anne adayı çekim halindedir, neyi görür ise rahmindeki bebek onu fotoğraf makinesi gibi çeker. Bunun için odasına sevdiği kimselerin ve güzelliği ile ünlü olanların resimleri koyulur. Bebek dünyaya gelince anne için "Hamile iken onu görmüş olmalı" denilir.²²

Türk Atalarda her hayvanın karakteristik özelliğinin olduğuna inanılır. Bu sebeple hamile hanımın köpeğe yemek vermesi istenir. Onun bir bantında 8–10 yavru yapabilmesi bir bereket olarak algılanır. İkiz veya üçüz doğum beklenir. Ayrıca sık düşük yapan hanımların bu halllerini önlemek için köpek besletilir. Bu Türk toplumunda, bu dönemde sığra bakılmaz, zira onun doğumu çok sancılı geçer; anne adayının doğumda çok sancı çekmesi istenilmez. Keza 'deve sütü' içirilmez ve 'deve peyniri' yedirilmez. Devenin 12 ayda bir doğum yapmasından hareketle doğumun gecikmesi istenmez. Devenin altından 3 defa geçirilen anne adayının bu uğursuzluktan kurtulacağına inanılır.²³

Türk Atalar'da 'aşeren' hanıma 'ağzı aççık' veya 'başı karangi' denir. Bu durumda olan kadınların istedikleri yiyeceklerin temin edilmesi gerekir. Aksi halde bebeğin bir organının eksik doğabileceğine inanılır.²⁴ Anadolu'da aşeren hanımların canının çektiğinin temini halinde çok sevap işleneceği şeklinde efsaneler de anlatılır.²⁵

Türk Atalarda dünyaya gelmesi beklenen bebeğin cinsiyetini tahmin için bazı uygulamalar yapılır. Hamilenin eğer karnı yuvarlaksa erkek, sivriyse kız; başta elma olmak üzere meyve türünde ve iyi olduğu kabul edilen şeylere aşerirse erkek, kötü oldukları ifade edilen et türündeki yiyeceklere

²⁰ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan, Ankara, 2009.

²¹ Saida Burhanidinova, age.

²² Yaşar Kalafat, "Sivas Yöresi Örnekleri ile Türk Halk İnançlarında Aşermek/ Yeriklemek", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2002, S. 10, s. 169–173.

²³ Saida Burhanidinova, age.

²⁴ Kaynak kişi: Zamira Han Halilova.

²⁵ Yaşar Kalafat, 2002, age.

aşererse kız çocuk doğuracağına inanılır.²⁶ ‘Elma’ Türk kültürlü halkların inanç dünyasında egemenliği ve çoğalmayı temsil eder.²⁷

Türk Atalarda doğacak bebeğin cinsiyetini tahmin için başka uygulamalar da vardır. Hamile hanımın göğsünden içeriye doğru bir buğday tanesi atılır; yere düşen buğdayın çizik tarafı yukarıya doğru gelirse ya da iplik takılıp sarkıtılan iğne yuvarlak haleler çizerek dönerse, benzer şekilde eritilip dökülen kurşun neticesinde ortaya çıkan şekil yuvarlaksa beklenen bebeğin kız olacağına hükmedilir. Ayrıca, uygun bir yere ekilip çimlenmeye bırakılan ‘buğday’ ve ‘fasülye’den ilkin buğday çimlenirse ya da anne adayının kalçaları çok genişlerse, midesi bulanıp sık sık çıkarırsa, anne adayı veya doğumla yakından ilgilenenler rüyada yüzük görürlerse beklenen bebeğin kız olacağına ihtimal verilir.²⁸ Doğacak bebeğin cinsiyetine yönelik Türk kültürlü halklarda benzeri onlarca fal türü vardır. Bunlardan birisi de Türk Atalarda olduğu gibi anne adayının göbeğindeki şekillenmedir.²⁹

Türk Atalarda ilk çocuğun erkek olması tercih edilir; bunun için ilk çocuğu erkek olan bir bayanın giysisi giyilir. ‘Çını’ diye bilinen bir cins fincandan erkek çocuk sahibi olan anneye ortaklaşa çay içilir, kuşakları alınıp bağlanır, sahillerde kumlara yatılır, adak adanır, adak kesilip dağıtılır, ulu makamlar ziyaret edilir. Müteakip çocuğu erkek olsun diye son kız çocuğunun ismi Oğlay (oğlan ayı) veya Tursunay (dursun ay) konur. Anne adayı ‘sümelek ocağı’na (sümelek pişirilen ocak) oturtulur.³⁰

Bu bulgulardan ‘sümelek ocağı’nda hikmet aranmış olması oldukça ilginçtir. Kendisinde hikmet aranılan nebatattan ‘sümelek’ ile cemadattan ‘ateş’in ortak bir yapıda birleştiği görülür. İğdir’da Nevruz ateşinin tutuşturulmasında kurutulmuş üzerlik bitkisi kullanılır.³¹ Bu bulguda da hikmetli olduğuna inanılan üzerlik ile od/ateş ortak bir yapıda bir araya gelmiştir.

Çocuğu olmayan ya da erkek çocuk isteyenler “Eğer dileğim olursa başının tepesinde kököl (bir tutam saç) bırakırım; mektebe gidene kadar o

²⁶ Kaynak kişi: Zamira Han Halilova.

²⁷ Yaşar Kalafat, 2007, age, s. 235–241.

²⁸ Saida Burhanidinova, age.

²⁹ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan, Ankara, 2009.

³⁰ Saida Burhanidinova, age.

³¹ Kaynak kişi; Erkan Beder, Halkbilim Araştırmacısı.

saçı kesmem; ilk saçını kutsal bir yerde keserim.” diye adakta bulunur.³² Bu uygulama³³ Kırgızlarda yoktur.

Bu saç şekli ile adakta bulunmak Orta ve bilhassa Güney Türkistan’da çok yaygındır. Erkek çocuğu yaşamayan anne bebeğini bir yatıra götürür. Saçını traş eder, ama saçının arka kısmında kuyruk misali bir saç bırakır. Çoğu kere bu çocuğa o yatırın ismi verilir. Adeta çocuk o yatıra satılmış ve onun himayesine girmiştir. Çocuk her yeni yaşı münasebeti ile yatıra getirilir ve bu ziyaret esnasında kurban kesilir. Bu uygulama 7 veya 9 yıl sürebilir. Bazen bu süre daha da uzar. Anadolu kırsalında da bu uygulamanın farklı şekilleri yaşatılmaktadır.

Çocukların, özellikle erkek çocuklarının yaşaması için Anadolu Türk kültür coğrafyasında da bazı uygulamalar yapılır. Mesela çok erkek çocuk annesi olan kadının kullandığı beşik ödünç alınır. Erkek çocuklar için çocuğunun baş harfi ‘M’, kız çocuklar için ise baş harfi ‘F’ olan 9 ayrı annenin giysisinden kumaş parçası toplanıp yaşaması için çare aranan bebeğe kundak bezi dikilir. Bu tür giysilere o annelere ait olan ‘kut’un sindiğine inanılır. ‘M’ harfi ile Hz. Muhammet (s.a.v.), ‘F’ ile de Hz. Fatma (r.a.) kastedilmiş olunur.³⁴

Türk Atalarda doğum zor olunca, kolaylaşsın diye eşi üzerinden 3 defa atlatılır. Hamilenin eteğinden büyübaş hayvanlara saman verilir. Hamilenin saç örükleri ve bağlı olan diğer her şeyin bağı çözülür, sancısı çabuk bitsin diye ocakta odun yakılır; hamile bayan yorgana sarılıp her iki tarafa, silkercesine sallanır. Yılan derisi bütün vücuduna sürülerek deri suya batırılıp bu su içirilir.³⁵

Bu uygulamalar şöyle izah edilebilir: Halk inançlarında basmak ve basılmak diye bilinen bir inanç kodu vardır. Adeta basan basılanı manevi hükmü altına alır. Üzerinden atlanılan kimse bir nevi büyüye tabi olmuştur. Ters istikamette atlanılarak büyü bozulmuş olur. Batı Türklüğünde uyuyanın ve büyüme yaşında olan çocuğun üzerinden atlanması uygun görülmez. Ölünün üzerinden kedinin atlanması da hiç onaylanmaz. Hayvanlara saman

³² Kaynak kişi: Rabuhan Razakova.

³³ Jean- Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, 2000 (Aydın kesimin ifadesine göre Roux gibi bazı batılı yazarlar Moğollardan hareketle bu saçların izahını iyi güçlerin bu saçlardan tutarak kişiyi kurtaracağı şeklinde yapmaktadır.)

³⁴ Yaşar Kalafat, 2009, age.

³⁵ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva, Rabuhan Razakova ve Mayramhan Tajikova; Saida Burhanidinova, age.

verilmesi bir saçı türüdür. Hayır, hamilenin eteğinden yapılarak hayvanın duası alınmış olmaktadır. Örgünün, düğümün, ilmeğin her türlü büyü olarak algılanır. Sarı gelin Türküsündeki “Saçın ucun örmezler” demekle “Seni bana bağlamazlar, nikâhlamazlar.” denmiş olmaktadır. Ocakta odun yakılması od/ateş iyisi ile ilgili olabilir. Anadolu’da doğum kolay olsun diye evin eşiğinin önünde ateş yakılır, böylece kara iyelerin zararları engellenmiş olur. Etnografya malzemesi içerisinde yorgana ayrı bir mistik anlam yüklenmiştir. Yılan ve derisinin koruyuculuğuna duyulan inanç, yılanın bir dönem tabu olmasından kaynaklanmış olabilir.

İlk çocuk doğmadan yapılacak hazırlıklar Anadolu Türklüğünde olduğu gibi gelin kızın annesine aittir. Anne ağır işlerle uğraşmadığı gibi fazla ortaya da düşmez. “Tugılmağan bözakka kazık kakma.” şeklinde özlü bir söz vardır. Bu, batı Türklüğü dilinde “doğmayan çocuğa don biçmek” gibi bir anlama gelmekle beraber bebeği verecek olan Yaradan’a karşı saygılı davranma mesajı da içerir.³⁶

Bebek olacağı müjdesini getirene hediye verilir. Lakin bu Türk toplumunda müjdeyi kız evine getirecek olan müstakbel babayla birlikte oğlan evinin diğer fertlerine de kız evi tarafından uygun hediyeler alınması ilginçtir. Doğum yaklaştıkça eneç/ebe doğumun kolay olması için tütsü yapar. Un koyulmuş tabağı hamilenin başı etrafında üç defa dolandırır. Doğuma yönelik bu un uygulamasını ‘ev yılanı’ münasebetinde de görmekteyiz. Ev halkının ona, onun da ev halkına dokunmadığı için evin koruyucusu olarak bilinen beyaz yılanın üzerine un dökülerek gitmesi sağlanır.³⁷ Türk Atalarda ‘yılan’la ilgili başka inançlar da vardır. Kısa kuyruklu olduğu ve bakışları ile büyüleyebildiği için hamile hanımın yılan görmesi istenmez. Aksi takdirde bebeğini düşürebileceğine inanılır. Genelde evlerde yılan derisi var ise -yılan derisini atarken çok ceht ettiği için yardımcı olacağı inancından hareketle- hamilenin odasına getirilir.³⁸

Evlerin eşiğinin altında ve o eve ait olduğuna inanılan koruyucu ‘yılan’ inancı Anadolu ve Kuzey Irak Türkmen Türklerinde de vardır.³⁹

Türk Atalarda bebek dünyaya gelince çocuğun eşi temiz bir yere, özellikle meyveli ağacın dibine gömülür. Böyle yerler kara güçler itibariy-

³⁶ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mayramhan Tajikova; Saida Burhanidinova, age

³⁷ Kaynak kişi: Albuhan Akbalaeva.

³⁸ Saida Burhanidinova, age.

³⁹ Yaşar Kalafat, *Azerbaycan-İran, Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı*, Berikan, Ankara, 2012.

le güvenli sayılır; böylece onlardan korunmuş olunur.⁴⁰ Anadolu’da Batı Türklüğünün diğer kesimlerinde bu tür gömüler için temiz yerler aranırken bebeğin eşi için el ayak değmeyecek, köpek türü hayvanların eşelemeyecekleri yerler seçilir.⁴¹

Türk Atalarda göbek bağı kesen kadına ‘kindik enesi’ (göbek annesi) denir. Göbek bağı bir beze sarılıp saklanır. Aklı erecek yaşa geldiğinde yani 4–5 yaşlarında olunca beze sarılı göbeği kendisine çözdürülür. Eğer çözebilirse âlim olacağına inanılır.⁴² Batı Türklüğü kültür coğrafyasında daha ziyade Anadolu’da göbek bağı parçası, cami, okul veya resmi daire duvarı dibine gömülür. Cami dibine gömülmesi halinde çocuğun büyüünce din adamı, okul duvarı dibine gömülmesi halinde âlim kişi ve resmi daire duvarı dibine gömülmesi halinde de devlet memuru olacağına inanılır. Bu parçanın kurutularak damat oluncaya kadar yastığının kılıfında saklandığı da olur.⁴³ Artvin’in Yolağzı köyündeki bir uygulamaya göre göbek bağı kesilen bebeğin bağ parçası caminin duvarına dayalı ‘göbek taşı’ diye bilinen büyük kayanın arkasına atılır.⁴⁴

Türk Atalarda çocukları dünyaya geldiği halde sürekli ölen anne adayları için “Bu kadının elinde çocuk yaşamaz” denir. Böyle hallerde çocuk güvenilir bir başka anne adayının elinde büyütülür. Çocuk büyüünce gerçek annesi tarafından bir uygulama ile geçici anneden satın alınır. Böyle çocuklar kız iseler bunlara ‘Satkınay’, erkek iseler ‘Satıvaldı’ isimleri konur.

Bebeğin doğumu ile hamilelik sona erer ve Türk Atalarda anne ve cici (beşiğe alınmadan evvelki bebek) için lohusalık süreci başlar. İlk 20 gün süren ‘küçük çille’ ve ardından gelen 20 günle 40 günlük ‘büyük çille’ başlar. İlk doğum için bu süre gelinin anne evinde geçer. Gelin kendi evine gelince hazırlanmış olan çille odasına alınır. Buraya girilip çıkılması bazı şartlara bağlanmıştır. Burada fazla oturulmaz.⁴⁵ Çocuğu ya da anneyi kötü güçlerden korumak için onların başına bıçak, ekmek konur; ev halkı dışında hiç kimse 40 gün boyunca odaya sokulmaz; bu süre boyunca anne aile

⁴⁰ Kaynak kişiler: Mamahan Akbalaeva ve Habiba Han Agabeylova.

⁴¹ Yaşar Kalafat, 2012, age.

⁴² Kaynak kişiler: Habiba Han Agabeylova ve Olmas Han Haitalilova.

⁴³ Yaşar Kalafat, 2009, age.

⁴⁴ Kaynak kişi: Ülkü Önal, Halkbilim Araştırmacısı, Yazar.

⁴⁵ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova, Hitmat Kadırcanova, Zamira Han Halilova ve Munacat Babaeva; Saida Burhanidinova, age.

dışından birileriyle, özellikle de yabancı kimselerle selamlaşmaz. Hava karardıktan sonra dışarı çıkmaz; çille çeker. Odada kurt dişi, kartal pençesi, kurt aşık kemiği bulundurulur.⁴⁶ Cicinin korunması için alınına kara ocak kömürü ile is yapılır. Yanına Kur'an-ı Kerim, bıçak, balta gibi kesici aletler ve ekmek konur. Cici 40 gün yalnız bırakılmaz; yanında sürekli ışık yakılır. Çirkin, hayvan, hasta, çocuğu yaşamayan ya da olmayan kadınlar odaya alınmaz. 'Çilli' döneminde iki çillinin karşılaşması istenmez, karşılaşmaları halinde karşılıklı ufak hediyeler verilmesi gerekir.⁴⁷

Türk Atalarda çocukların ölmemesi, nazardan korunmaları için özellikle kırkları çıkana kadar bebeğin ve annenin bulunduğu oda her gün 'alaslanır', çıkan tütsü kokusu ne kadar çok olursa o kadar iyidir. Tütsüde kullanılan bitki 'adraşman' adında bir bitkidir.⁴⁸

Alazlama tanımlaması üzerlik yakımı için Özbekistan ve Karakalpakistan'da da kullanılmaktadır. Tütsülemek suretiyle korunmak ve kurtulmak Türk kültürlü halklarda çok yaygındır.⁴⁹ Keza nazarlıklarda kurt dişi ve kurdun aşık kemiğinden yararlanmak,⁵⁰ al karısından korunmak için ekmek ve bıçak gibi demir aksam ve silah kullanmak Batı Türklüğünde bilhassa Anadolu'da çok yaygındır.⁵¹ 'Bürküt' pençesinden yararlanılarak korunma sağlamak muhtemelen bulunmasında zorluk çekildiği için çok yaygın değildir.

Türk Atalarda çille sadece dünyaya geliş ve evlilik dönemleri münasebetiyle yaşanmaz. Herhangi bir şekilde bir şeye uğrayan ve sonucunda psikolojik sorunları olan kimseler için de çille söz konusudur. Bu tür çarpılmalar için kurban kesilerek kan dökülmesi beklenir. Molla bu tür hastalara 3 defa okur. Hasta şifa bulamaz ise mola 'boynuna alış' diye bilinen sorumluluğu yüklenir. Adeta bu uygulama ile hastanın yerine geçmiştir. Hastalıkla hasta adına o mücadele vermeye başlar. Kinneçilerin yardımı ile

⁴⁶ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova, Mamahan Akbalaeva, Habiba Han Ağabeylova ve Hitmat Kadırcanova.

⁴⁷ Yaşar Kalafat, "Doğu Anadolu'da Kara İyeler ve Onlara Dair Halk İnanmaları", *Türk Halk İnançlarında Renkler*, Berikan Ankara, 2012, s. 189-256.

⁴⁸ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev ve Taşahan Taşieva; Saida Burhanidinova, age.

⁴⁹ Yaşar Kalafat, "Bahçelievler Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamaları" Kodlar-Kültler-1, *Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Berikan, Ankara, 2009, s. 55-77

⁵⁰ Yaşar Kalafat, *Türk Mitolojisinde Kurt*, Berikan, Ankara, 2012, s. 10-26.

⁵¹ Yaşar Kalafat, "Doğu Anadolu'da Kara İyeler ve Onlara Dair Halk İnanmaları", *Türk Halk İnançlarında Renkler*, 2012, age, s. 189-256.

yaşanılan bu süreçte hasta da kinneci veya molla olur ve çocuk tedavilerine başlayabilir.⁵²

Tedavi niyetiyle hastaların kırk gün çevreden korunması şeklindeki uygulamaya ilk defa bu Türk kesiminde rastlıyoruz. Diğer uygulama şekillerine Türk kültür coğrafyasının sair bölgelerinde de şahit olmaktayız. ‘Kırkların karışması’, ‘Kırk basması’, bunlardan korunma ve kurtulma şekilleri tamamen aynilik arz etmektedir.

‘Boynuna alma’ şeklindeki inanç ise, şaman ritüellerine çağrışım yapmaktadır. Şaman kötü ruhlarla mücadelede hastanın yerine geçebilmektedir. Keza ‘başına dönme’ uygulamasında da başa dönen kimse, başına dönülen kimsenin kaderini üstlenmiş olur. Bu bir mesuliyet devri olayıdır. Adeta ölüm meleğine “Onun yerine beni al,” demiş olmaktadır.

Türk Atalarda bebeğin gelecekte alabileceği şekli biçimlendirmek için bazı müdahalelerde bulunulur. Bazı ailelerde bebek vücudu çok tüylü olmasın diye ‘tandır toprağı’ ile, koltuk altları çok kıllı olmasın diye de bu kısımlar ‘karınca yumurtası’ ile ovulur. Bebeğe ilk kırk gün içerisinde giydirilmiş olan gömlek tekrar giydirilmez. Bebek, uykusunda çok ağlayıp uyanıyor ise gömleği ‘ters’ giydirilir. Bebeğin ağzına ‘yağmur suyu’ değmesi halinde dilinin peltek olacağına inanılır. Eve ilk gelen çocuğa bü-yüyünce evler arasında laf taşımaması diye yağ yalattılır.⁵³

Tespitlerde yer alan ve Türk költürlü bir kod olan ‘ters’; gidişatın ters dönmesi için mesaj verme özelliğine sahiptir.⁵⁴ Özel dönemlerde kullanılan giysilere sinmiş kokuların kara iyelerin takibinden korunmayı zorlaştıracığı inancıyla, giysinın tekrar kullanılması istenmez. Batı Türklüğünde eve ilk gelenlerin, bilhassa bebeklerin boş gönderilmemelerine özen gösterilir. Kısmetli olmaları için özellikle kız çocuklarına bir hediye verilir. Bu çok kere bir yumurta olur.⁵⁵

Türk Atalarda çocuğa ismini geçmişte aile büyükleri, günümüzde ise daha çok anne baba koymaktadır. Müslümanlığın usullerine göre akşam

⁵² Saida Burhanidinova, age.

⁵³ Age.

⁵⁴ Yaşar Kalafat, “Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi).”, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan*, Ankara, 1995, s. 297–307; *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Mart 1997, S. 123, s. 15–19.

⁵⁵ Yaşar Kalafat, “Van Çevresi Örnekleri ile Türk Kültür Coğrafyasında Yumurta ile İlgili İnançlar”, *II. Uluslar Arası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu*, 23–26 Kasım 2010, Van, Editör: Prof. Oktay Belli, İstanbul, 2012, s. 196–205.

ezanından sonra, kulağına ezan okunarak konur. Uzun zaman çocuk bekleyenler ve sonrasında erkek çocuk olmasını isteyenler kızlarına Uulkan/Uulcan, erkeklerine Uulbek adını koyar.⁵⁶ Vücudu lekeli doğan çocuğa Anarbek ismi konmaz ise lekenin büyüyeceğine inanılır.⁵⁷ Vücut beni/hali/ lekese/ziyaret nişanı etrafında yapılan çok sayıdaki çalışmada bunların daha ziyade aidiyet bildiren lekeler oldukları üzerinde durulur.⁵⁸ Türk Atalarda böyle çocuklara Haldar, Halivek, Halmirze gibi isimler konur.⁵⁹

Türk Atalarda ilk çocuk ölmüşse onun ismi geçmişte kardeşine verilirken şimdilerde bu uygulama pek yapılmamaktadır. Bu dünyadan göçmüş büyüklerin isimleri yeni nesillere verilirken kodlanarak örtülenmiş isim kullanılır. Mesela ninenin adı yerine Nine kız denir. Doğum gününe göre ise Adina/Cuma, Arapa/Arafa veya Arapbek, Ramazan günü dünyaya gelenlere Rozali ismi konur. Babası askerdeyken doğan bebeğe Askar, ayın ilk günü doğan erkek çocuğa Aybek, kız çocuğa Aylar isimleri konur. Kız çocuğun ardından erkek çocuk isteniyorsa doğan çocuğa Boldihan, kardeşler arasında sık doğum olmuşsa Ergaş, kız çocuğu çok olup erkek çocuk isteyen aileler ise Ogulay gibi isimler koyarlar.

Türk Atalarda en fazla dikkatimizi çeken isimler; dünyaya sünnetli gelen çocuklara verilen Sunnatila veya Musurmankul isimleridir. Ayrıca, kulağı delik olan çocuklara Pamay, parmakları bitişik olanlara Koşakvay, vücudunda fiziksel fazlası olanlara Artıkali veya Artıkvay, dünyaya işli gelen erkek çocuklara Börü, kızlara Börükız adları verilir.⁶⁰

Türk isim koyma geleneği kendi içerisinde tarihi ve coğrafi şartlar altında kendi dünya görüşünü oluşturmuştur. Bu tefekküre bakılarak Türklerin değer ölçüleri, tarihi inanç serüvenleri izlenebilir.

Bebeğe isim koymak suretiyle gayp âlemine mesaj verme Türk kültürlü halklarda çok yaygındır. Kız çocuğu istemeyen aileler Kız Yeter, Döndü; hiç çocuk istemeyenler Besti, Kafiye; çocuğunun yaşamasını isteyenler Yaşar, Dursun gibi isimler koyarlar.⁶¹ Ortodoks Türklerde de diğer

⁵⁶ Kaynak kişiler: Rabuhan Razakova ve Mayramhan Tajikova.

⁵⁷ Saida Burhanidinova, age.

⁵⁸ Yaşar Kalafat, "Aşiretlerimizde Hal/Hâl/Ben/Dövme/Damga ile İlgili İnançlar", *Aşiretlerimizde Mitolojik Bulgular*, Berikan., Ankara, 2012, s. 143-158.

⁵⁹ Saida Burhanidinova, age.

⁶⁰ Age.

⁶¹ Yaşar Kalafat, "Dedem Korkut Kültür Elllerinde Adlanma", *Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Akçağ, Ankara, 2008, s. 520-541.

Ortodokslarda olduğu gibi bebeğin doğduğu ayda doğmuş olan azizin ismi verilir ya da ona uygun bayan ismi seçilir. Kilise kayıtlarına geçebilmek, vaftiz edilebilmek için bu uygulama kaçınılmazdır. 2010 yılından beri Anadolu'dan İran'a din eğitimi almak için giden din adamı namzetlerine, İslamî olması gerektiğinden hareketle nüfus kayıtlarındaki isimleri paganist bulunarak değiştirilip yeni isimler verilmektedir.

Türk Atalarda beşik toyu çok önemsenir. Zira kırkı çıkan bebeğin kundaktan alınıp beşiğe yatırılması aynı zamanda anne ve babanın kendi evlerine dönüşleri merasimidir. Gelin, damat ve torun davul zurna ile karşılanır. Beşik toyu gelinin annesi tarafından sadece ilk torunu için kırkı çıktığında düzenlenir. Toy için lohusanın annesi '40 adet' tokoç (küçük pide) yapar, bunlar mahallenin çocuklarının kaçırıp yemeleri içindir. Erkek çocuk için çocuğun dayısı ona süslü bir tay hediye eder.

Beşik toyunda bebeğin ilk saç/karın saç ve tırnakları kesilir. Bunlar meyveli ağacın dibine gömülür.⁶² '40 yamalı' elbise dikilir. Bu gömleğe Kırgızlarda olduğu gibi 'bitköynök' (kırk köynek) denir.⁶³

Bebek ılık ve tuzlu su doldurulmuş leğende anneanne tarafından '40 kaşık' suyla yıkanır. Bebeğin vücudunda bir nişan var ise bunu herkese duyurur. Yıkama işleminden sonra hazırlanmış olan tokoçlar "Bebek de diğerleri gibi büyüyüp çocuklara karışsın" diye çocuklara dağıtılır. Anne beşiğe yaklaşır sağa, sola öne ve arkaya eğilerek herkesi selamlar. Katılanlar hayırlı, uzun ömürlü, sağlıklı ve rızıklı olması için bebeğe dua edip "Başı taştan, malı devleti bol olsun." derler. Kız cicilerin eline hamarat bir kız olması dileğiyle bir mutfak aleti, erkek cicilerin eline de okuyup meslek sahibi olması için kalem tutuşturulur.⁶⁴

Anadolu'da da 'kırk suyu'na 'kırk fasulye', 'kırk boncuk' gibi şeyler konulur. Çocuğun 'kırk kaşık su' ile kırklandığı ve 'kırk açar taşı' kullanıldığı da olur.

Bebeğin vücudundaki herhangi bir özelliğin o daha bebek iken yakın çevresine duyurulmuş olması, onun isim alışı ve gelecekteki hayatında ta-

⁶² Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova, Hitmat Kadırcanova, Zamira Han Halilova ve Munacat Babaeva; Saïda Burhanidinova, age.

⁶³ Kaynak kişiler: Hadiça Taşieva ve Munacat Babaeva; K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, II. Cilt, 1994, s. 511.

⁶⁴ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova, Hitmat Kadırcanova, Zamira Han Halilova ve Munacat Babaeva; Saïda Burhanidinova, age.

nınması bakımından önem arz eder. Külçeden annenin bir ısırık alıp dağılmasını sağlaması şeklindeki uygulamanın derinliklerinde de birlik, tevhit inancı vardır. Çok kere aynı kaptan aile fertlerinin birlikte yemek yemeleri ‘ağız birliği’ olarak açıklanır. Anadolu’da askere gönderilen genç için özel simit yaptırılır; asker olacak kimse o simitlerden birisinden bir diş ısırır; simitin diğer kısmı teskere alınacaya kadar saklanır ve gelince kalan kısmını tekrar yer. Böylece kısmetinin onu çekeceğine inanılır. Yapılan diğer simitler askerin arkadaşlarınınca paylaşılır. Bu uygulama da bir nevi saç ve hayır işleme şeklidir.

Nine bebeğin yatırılış yönü konusunda çevresine 3 defa “Ters mi?” diye sorar ve ilk ikisinde ters olduğu cevabını alır; beşiğin içine konan ‘taş’ ve ‘balta’ beşik aşağı yukarı hareket ettirilerek düşürülür, bu sırada annene ve iki yaşlı kadın tarafından;

“Bu kimin balası/ Baltanın balası
Baltanın balası emes/ Menin balam,
Canı taştan bolsun.”

denerek çocuk beşiğe ‘ak bata’lar (iyi dilekler) ve dualarla yatırılır. Çocuğu beşiğe yatıran yaşlı kadınlara hediyeler verilir. Beşiğe yatıranların uzun ömürlü ve çok çocuklu olması gerekir ki çocuk uzun ömürlü ve çok çocuklu olabilsin. Ayrıca annenin çok çocuğu olsun diye beşiğe ‘mısır’ asılır. Çocuğun bu tören sırasında kesilen ilk saçının yanısıra bazı aileler tarafından göbek bağı da beşiğe bağlanır. Bir kısım Türk Ata ailelerinde 3 torununun göbeğini de aynı beşiğe doğum sırasına göre yan yana asmaları halinde her üçünün de mutluluklarını ve kederlerini uzak olsalar bile hissedebileceğine, iyi ve kötü günlerini paylaşacaklarına inanılır. Üçünden birisi ağlarsa diğerinin başka yerde bile olsa ağladığı ifade edilmiştir.⁶⁵

Özbekistan Türklerinin ‘beşik toyu’nda da beşiğin sağında ve solunda karşılıklı oturan iki yaşlı arasında bebek temsili olarak satılıp alındıktan sonra beşiğine koyulur.⁶⁶

Toy esnasında nine beşikteki bebeğin han mı, çok zengin mi olacağını şimdiden bilinemeyeceğini, Farabiler ve Uluğ Beylerin de bir dönem beşikte yatmış olduklarını, Manas gibi kahramanların Abay gibi âlimlerin de beşik dönemlerinin olduğunu belirten özlü sözler söyler. Bebeği beşiğe yatırırken “Sahibi geldi müsaade edin.” der ve bebeği beşiğine besmele ile

⁶⁵ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova ve Hadiça Taşieva.

⁶⁶ Yaşar Kalafat, 2000, age, s. 22.

koyar. Burada bilinmeyen birilerinden istenilen izin söz konusudur. Bu uygulama yukarıda da belirtildiği gibi İns ve cinsin (cinin???) gezindiği inancından kaynaklanır. Bu nedenle korunmak amacıyla bebeğin döşeğinin altına ‘bıçak’ ve baş tarafına da bir bohçacık içinde ‘külçe’ konur ve ilk ninniyi annesi söyler.⁶⁷

Türk Ataların ninni kültürlerinde de doğal olarak halk inancı izleri vardır. Ninniler çocukları uyutmak, ağlamalarını susturmak, ana sütüne özel sevgi aşılamak için ezgi ile söylenen mazmun sözlerdir. Muharrem Ergin kelimenin tabiat dili kökenli ve Türkçe olduğunu belirtir. Buna bir örnek şudur:

“Yer sultanı pınarı,
Babasının oğlağı
Ninni ol yavrum ninni
Canım yavrum ninni.”⁶⁸

Türk Atalarda da diğer örneklemelede açıklandığı gibi demir, ekmek, tütsü bazen da taş genel koruyucular arasında yer alır. Besmele ve Kur’an-ı Kerim vasıtasıyla korunma uygulamaları, İslamiyetle birlikte yaşanan gelişmelerdir. Bu toplumda taş aynı zamanda sağlamlığı simgelemektedir.

Beşik meyveli ağaçlardan yapılır. İçerisinde ‘tuvak’ (beşik lazımlığı) deliği bulunur. ‘Sumak’ çocuğun ön tuvaleti için beşiğe yapılan düzenektir. Bebeğin sırtı pişik olmasın diye kuyruk yağı sürülür. Beşiğe başaklı bitkilerin kabuklarının da olduğu ‘kavuzga’ denilen döşekler konur.⁶⁹

Meyveli ağaçlarda hikmet aranması diğer örneklerde de görüldüğü üzere Türk Ataların hayatının her döneminde olan ve Kırgız Türkleri ile paylaşılan bir inançtır. Bebeklerin beşiklerine kız veya erkek oluşlarına göre çiş ve kaka tertibatı alınması şeklindeki uygulama Anadolu Türk kültür coğrafyasında da uzun süre olmuştur. Etnografya müzelerinden bu gerçeği belgeleyebiliyoruz. Kavuzganın kelime yapısındaki kavurga ile olan ortaklığı üzerinde de durulabilir. Anadolu ve Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında ‘kavurga’ yıkanıp kavrulmuş taze buğdaydan yapılan bir çerezdir. Vücudun tamamen yatağa yapışmaması için düşünülmüş kavuzga ile ilk defa karşılaşmaktadır.

⁶⁷ Saida Burhanidinova, age.

⁶⁸ Age.

⁶⁹ Age.

Ayağı basamayan ya da yürüyemeyen çocuk için Kırgızlarda olduğu gibi Türk Atalarda da ‘tuşoo kesüü’ uygulanır. Bunun için örgü halindeki kara ve ak ip beyaz ve temiz bir bezin üzerindeki çocuğun ayaklarına çapraz bağlanır. Törene katılan çocuklar yarıştırlır; birinci gelene bu bağ kestirilir ve hediyeler verilir. Diğer çocuklara da şekerleme dağıtılarak saç yapılır.⁷⁰

Bu tür uygulamalar Anadolu, Azerbaycan, Kuzey Irak ve Balkanlar Türk kültür coğrafyasından bilinmektedir. Türkmenistan’da ak ve kara yün iplerden oluşturulmuş örgü kordonlar her yaşta gençlerin kollarında ve ayaklarında, şoförlerin direksiyonlarında nazar kırıcı olarak kullanılır. Bu uygulama Torosların kırsal kesiminde de vardır. Bazı kilim dokuyucular da saçak yapımında bu uygulamaya yer verirler. Türk Atalardaki ‘tuşoo kesüü’ Anadolu Türk kültür coğrafyasında ‘köstek kesme’ olarak bilinir.⁷¹

Sonraki dönemlerde de çocuğa nazar değmesin diye ‘kara-ak nazar boncuğu’ takılır. Bir takım dini ayinler uygulanır. Eğer çocuğa nazar değdiğine inanılıyorsa nazar çıkartabileceğine inanılan kimselere gidilip nazar çıkartılır. Bunlar büyücü değillerdir. Nefesleri kuvvetli veya ilgili ayetleri okuyabilen halis kimselerdir.⁷²

Türk kültürlü halklarda ‘saç’ etrafında çok geniş bir inanç kümesi oluşmuştur. Ana saçından hareketle doğacak bebeğin cinsiyeti konusunda haşlanmış yumurta ile fal açılır. Kesilen ilk saç için ‘saç toyu’ yapılır. Saç kılından hareketle büyü yapılır. Tarak artığı saçların saçılması sakıncalı bulunur. Kişinin kutunun saç diplerinde olduğuna inanılır. Yaslarda saç yolunur.⁷³ Batı Türklüğünde çok kere ilk saç altın ile tartılır ve o miktar sadaka olarak fakirlere dağıtılır. Ad toyunda, saç toyunda, diş toyunda, sünnet toyunda fakir doyurmak, hayır işlemek Türk kültürlü halkların ortak geleneklerindedir.

Türk Atalarda çocuğun çıkan ilk dişi için kutlama şöleni yapılır. Çıkan diş dama atılırken; “Ahmak tişti, işe yaramaz diş saga sana verdim/ Akıl-

⁷⁰ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva, Mamahan Akbalaeva, Olmas Han Haitalilova ve Munacat Babaeva.

⁷¹ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 2009, age, s. 283-285.

⁷² Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva, Mamahan Akbalaeva, Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva.

⁷³ Yaşar Kalafat, “Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç”, *I. Uluslar Arası Balkan Türkleri Sempozyumu*, 28-29 Eylül 2001, Prizren; *Balkan Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Haz: Prof. Dr. N. Hafız, Prof. Dr. T. Hafız, BAL_TAM, Prizren, 2006, s. 308-314; *Erciyes*, Ocak 2002, S. 301, s. 15-16.

duu diŒti maga ber,” denir.⁷⁴ Bu uygulama Anadolu’da da yapılmaktadır. DiŒ dama atılırken; “Al sana çürük diŒ/ Ver bana sağlam diŒ,” denir.⁷⁵

Türk Atalarda çocuğun kesilen ilk tırnağı temiz toprağa gömülür. “Œamal cetkisin, yer kötörsün (Rüzgâr süpürsün, yer alıp götürsün).” denir. Zira inanıŒa göre kesilen tüm vücut parçaları diğer dünyada tekrar bütünleŒip bizi orada kıyamete kadar bekleyeceklerdir; bu sebeple temiz toprağa gömülmeleri gerekir. İlk tırnak kesilirken çocuğun avucu Kur’anı Kerim’e sürülür.⁷⁶ Vücut artıkları ile ilgili bu inanç Batı Türklüğünde de yaşamaktadır. Anadolu Türklüğünde tırnak kesinlikle ulu orta atılmaz. İlk tırnağın kesilmesinden sonra bazı yörelerde çocuğun eli babasının cebine sokulur.⁷⁷

Türk Atalarda çocuklar genellikle 4–5 yaşlarında sünnet ettirilir. ‘Sünnet parçası’ meyveli ağacın dibine gömülür. Çocuğu olmayan kadınlara yedirilir. Sünnete dayının ‘nobas’ olarak bilinen 3 yaŒında erkek dana getirmesi gerekir.⁷⁸

Sünnet parçasının bebeği olmayan çocuksuz kadınlara yedirilmesi Œeklindeki uygulama ile ilk defa karŒılaŒıyoruz. Meyveli ağaç diplerinin tercih edilmesiyle ‘göbek bağı’, ‘bebeğin eŒi’ örneklerinde olduğu gibi bebeğin de büyüdüğünde soylu soplulması temenni edilmektedir. Çocuğu olmayan hanımlara sünnet parçasının yedirilmesi Œeklindeki uygulama, bu parçada çocuk olmasını sağlayabilecek bir hikmetin olduğu inancından kaynaklanmaktadır.

4.2. Evlilik ve Evliliğe Yönelik Uygulamalar

Türk Atalarda diğer Türk kültürlü halklarda olduğu gibi zengin bir toy kültürü vardır. Toy, her türlü ziyafet, müzikli ziyafet, hayatın en büyük neŒeli yemeğidir. ‘Üv toy’ (düğün), ‘beŒik toy’, ‘cici toyu’, ‘ogil toy’, ‘sünnet’, ‘külalay toyu’, ‘nikâh toy’ (nikâh merasimi toyu), ‘yubiley toy’ (akademik toy veya bürokratik hayatta 60. yaŒ toyu), ‘kümüŒ/gümüŒ toy’ (evliliğin 50. yılı toyu), ‘altın toy (evliliğin 60. yılı toyu) olarak kutlanır.

‘Pıdır sındırma’ söz kesimidir. ‘Pata toy’, düğün duası; beŒik kertme yöntemiyle evlenme ‘kulak tiŒleŒ’ olarak bilinir. ‘Kayci-Kuda’ aynı ailenin

⁷⁴ Kaynak kiŒiler: Hadiça TaŒieva ve Olmas Han Haitalilova.

⁷⁵ YaŒar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 2009, age, s. 278.

⁷⁶ Kaynak kiŒiler: Olmas Han Haitalilova, Munacat Babaeva ve Rabuhan Razakova.

⁷⁷ YaŒar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 2009, age, s. 260-262, 279

⁷⁸ Kaynak kiŒiler: Mamahan Akbalaeva ve Habiba Han Ağabeylova.

kız ve erkek evladı ile diğer ailenin kızı ve oğlunun evlendirilmesidir. Bu yöntem Anadolu’da ‘al-değişik’ veya ‘takas yöntemi evlilik’ olarak bilinir. ‘Ökül ata’ ve ‘ökül apa toy’ da çiftlere yol yordam öğreten ‘aksakal’ ve ‘ak pürçek’lerdir. Bütün bu safhalarda da inanç içerikli uygulamalar yaşanır.⁷⁹ Toy Ata inanç ve uygulaması farklı isimlerle batı Türklüğü düğün geleneğinde de yaşamaktadır.⁸⁰

Türk Atalar Müslüman olmak şartıyla tüm milletlerden kız alıp verirler, ancak başka dinden bir kızı almakla birlikte başka dine kız vermezler. Özellikle Kırgız, Özbek, Ahıska ve Azerbaycan Türkleri ile Türk Atalar arasında evlilikler çok sık görülür.

Türk Atalarda düğün iki gün sürer. Uygulama resmi nikâh ve düğün şeklindedir. Düğün esnasında gelinin başından aşağı saç yapılır. Bu saçının içerisinde Borsok (bir çeşit pişi), kuruyemiş, şekerleme vb. şeyler bulunur. Damat gelini almaya geldiğinde gelinin yakınları tarafından huzur, saadet, dirlik olsun diye yere konan kırılabilir bir nesneyi (tabak) damadın arkadaşları ayağıyla kırarlar.

Türk Atalarda gelinin eli bereketli olsun diye kaynana ve kaynata tarafından düzenlenen ‘otko kirüü töreni’nde eline un ve aş (pilav) koyup saçtırılır. Kırgızlarda görülen ‘tuz’ saçtırma geleneği yoktur, aşın temeli un olduğu için un tercih edilmektedir. Türk Atalarda kaynana ve kaynata tarafından çocuklu olması için gelinin yatağına kaynamış yumurta atılır.⁸¹

Yumurta etrafında Türk kültürlü halklarda bir kült oluşmuştur. ‘Yumurta’ çok kere doğurganlığı temsil eder.⁸²

Gelin eve geldiği gün elinin bereketli olması için elinin una batırılması uygulaması Anadolu Türk kültür coğrafyasında da vardır.⁸³ Türk Atalarda tuz saçtırma geleneğinin olmaması bize göre anlamlıdır. Bu tür tuz içerikli uygulamaların izahında ilk karşılaşılan tuzun acılığı temsil ettiği. Nitekim gelinin eli bala batırılır ve o elin kapıya sürülmesi istenir. Hâlbuki tuz

⁷⁹ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva, Mamahan Akbalaeva.

⁸⁰ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 2009, age, s. 308–316.

⁸¹ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva, Mamahan Akbalaeva, Rabuhan Razakova, Habiba Han Ağabeylova ve Zamira Han Halilova.

⁸² Yaşar Kalafat, “Van Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Yumurta İle İlgili İnançlar”, 2012, age, s. 196-205.

⁸³ Yaşar Kalafat, “Van Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Ekmek (Nan) Kültürü”, *II. Uluslar Arası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu*, 23–26 Kasım 2010.

acı değil tadı şirnilerden farklı olandır. Tuz gece komşuya maslahat olarak da verilmez. Zira mayalanmayı engelleyici özelliği vardır.⁸⁴ Besin maddeleri arasında kutsiyet atfedilenler arasında tuz çok kere ekmekle birlikte geçer.⁸⁵

Saçı, Türk kültürlü halkların geleneksel inançlarının asli parçalarındandır. Hayatın her döneminde, Türk kültür coğrafyasının her kesiminde çeşitli biçimleri ile uygulanır. Gelin saçısı daha ziyade damat tarafından yapılır ve içerdiği malzemeler de anlamlandırılmıştır. Gelin saçısı etrafında da inanç birikimi olmuştur. Batı Türklüğünde gelinin yeni evinden içeriye girmeden evvel eşikte bardak, tabak türünden kırıldığı zaman ses çıkarabilecek nesnelere ayak basarak kırması istenir. Amaç aynıdır, bu sesle görünmeyen kötülüklerin dağılıp kaybolacaklarına inanılır.⁸⁶

Türk Atalarda öteden beri ‘başlık’/‘kalın’ vardır. Kalın olarak genellikle canlı mal, (dana, keçi, koyun vb. hayvan) ya da nakit para verilir. Kalının içerisinde düğüne hazırlıkta kullanılması amacıyla havuç, pirinç, un vb. yiyecek maddesi de konur. Kalına dâhil olan bir başka uygulama da, oğlan evinin kızın annesi, babası ve kendisine düğün için kıyafetlik kumaş almasıdır.

Türk Atalarda ‘çeyiz’ kız ailesinin saygınlığını gösterir. Çeyizsiz asla kız verilmez; çeyizin yetersiz ya da özensiz olması dahi hoş karşılanmaz. Çeyiz olarak verilen döşek, çeşitli örtüler, yorgan, yastık, halı, kilim vb. türü el emeği olan ürünlerin daha ziyade kadife gibi kıymetli kumaşlardan yapılması makbuldür. Günümüzde kap kacak, mobilya da verilmektedir.⁸⁷

Türk Atalarda ‘içgüveyi’ hoş karşılanmaz. İçgüvey olmak Batı Türklüğünde de pek övünülecek bir evlenme şekli olarak kabul görmez.

Türk Atalar arasında eskiden beri çift evlilik uygulaması vardır. Hatta üç eşlilik de vardır. Aileye gelen diğer eşe yeni ev açılır. Eşlerin özelliklerle düğün, ölüm, doğum vb. sosyal olaylarda birlikte olmasını Türk Atalar normal, hatta gerekli bulmaktadır.

⁸⁴ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Tuz Bir Tabu mu İdi”, *Beynelhalk Sempozyumu*, Nahçıvan, İlkın Şehir ve Duzdağ, 27-28 Temmuz 2012.

⁸⁵ Yaşar Kalafat, “Van Gölü Havzası Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Tuz İnancı”, (*V. Van Gölü Sempozyumu*, Van 2009), *Uluslararası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfağın Kültürü ve Yemekleri Sempozyumu*, Editör: Prof. Dr. Oktay Belli, İstanbul, 2010, s. 100–110.

⁸⁶ Yaşar Kalafat, “İstanbul Örneklemeleri ile Türk Kültürlü Halklarda Ses Orucu”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, Ankara, 05–10 Ekim 2009, *Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2011, s. 189–205.

⁸⁷ Kaynak kişiler: Rabuhan Razakova, Mayramhan Tajikova, Hitmat Kadırcanova ve Hadiça Taşieva.

Türk Atalar, eskiden ‘kız kaçırma’ yöntemi ile evlilik hiç yokken, zaman içinde belki de Kırgızlarla etkileşim sonucunda bu âdetin görülmeye başlandığını, ancak hoş karşılanmadığını ifade etmektedirler. Bu durumda kız ailesi toplum içindeki saygınlığını yitirmemek için olayı kabullenip kızını vermektedir. ‘Kocaya kaçma’ yöntemi ile evlenme şekli ise nadiren görülür ve hoş karşılanmaz.

Türk Atalarda batı Türklüğünde olduğu gibi ‘düğün bayrağı’ geleneği yoktur; ancak düğün evi dışarıdan çiçeklerle süslenir.⁸⁸ Düğün evi bu şekilde işaretlenir.⁸⁹

Türk Atalarda batı Türklüğünden farklı olarak ‘gelin kınası’ yoktur; kına gecesi yapılmaz. Ancak kına kültürü özellikle yaşlı kadınlarda yaygındır. Genellikle batı Türklüğünde olduğu gibi ellere sevap olduğu için kına yakılır. Türk Atalarda, batı Türklüğünde olduğu gibi ‘süt hakkı’, ‘ana hakkı’ gibi inanç ve uygulamalar da yoktur.⁹⁰

Türk Atalarda genç kızların kismetlerinin açılması için eskiden hocaya veya türbeye gitme uygulamaları nadiren de olsa varken şimdilerde bu tür uygulamalar yoktur. Hocalardan ve büyüklerden dua almak yeterlidir. Kismet açmaya yönelik ‘kilit açma’ uygulamasının da olmadığı belirtilmiştir. Esasen bu toplumda kızların evde kalma kaygısı pek bulunmamakta, herkesin uygun bir kismet olacağına inanılmaktadır.⁹¹

4.3. Ölümüne Yönelik Uygulamalar

Yasın antropolojik temelini bir daha geri gelmeyecek bir acı teşkil eder. İnsanlar için önemli olanın kaybı karşısında duyulan acıların bir takım uygulamalarla anlatılması olarak tanımlanabilir. Yasın süresini ölen kimsenin yaşı, ölüş şekli, yakınlık derecesi, bıraktığı boşluk belir. Bazı yasların süreleri geride kalanların yaşamları kadardır. Türk Atalarda bu süre çoğunlukla 40 gündür. Bir noktada ölüden bulaşmışlıktan arınmak olarak da algılanır. İlk perşembe günü ve kırkında helva yapılır. Ayrıca kuru kayısı haşlaması ikram edilir. Ancak kayısının çekirdeği kırılmaz. Kırılması halinde ölüneün kafasının kırılmış olacağına inanılır. Yılında yapılanlar arasında sadece

⁸⁸ Kaynak kişiler: Zamira han Halilova, Rabuhan Razakova ve Mayramhan Tajikova.

⁸⁹ Yaşar Kalafat, “Alaaddin Keykubattan Günümüze Türk Halk Kültüründe Bayrak İnanç”, *Kodlar ve Kültür 1, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Berikan, Ankara, 2009, s. 175-197.

⁹⁰ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan, Ankara, 2009.

⁹¹ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva.

‘ak kıydı’ uygulaması farklıdır. Bu uygulamada kadınların yas elbiseleri çıkarılıp yakınları tarafından ak elbiseler giydirilir. Artık yas sona ermiştir, normal hayatlarına dönerler. Buna rağmen yaşlı kimseler 3. dini bayram geçinceye kadar yaşlı olurlar. Yaşlı kadınların yakınları tarafından kendi evlerine götürülmeleri münasebetiyle yapılan merasime ise ‘maraka’ denir. Koyun kesilip aş verilir. Tekrar ağıtlarla kendi evine döndüğünde yaşlı kadın mavi elbisesini giyer. Yaşlı kimselerin muayyen veya gayri muayyen günlerde ziyaret edilmelerine ise ‘yahlama, yohlandı’ denir.⁹²

Türk Atalarda yas rengi ‘mavi’dir. Kadınlar yasta genelde mavi giysi ve mavi başörtüsü kullanmakla birlikte az da olsa yeşil renge de rastlanmaktadır. Erkekler cenaze evden çıkıncaya kadar 3 gün boyunca çapan giyerler.⁹³ Ayrıca erkekler için “doppi/takke ton/kaftan” ve bel bağı olan ‘çarşı’ hazırlanır. Cenaze yakını olan erkekler traş olmaz, cenazenin kırına kadar bu kıyafetle dolaşmaya gayret ederler. Diğer yandan cenaze sertleşinceye kadar ölünün çenesi bir süreliğine ‘çârşı’ veya ‘dürre’ olarak bilinen bezle bağlanır.⁹⁴

Türk kültür coğrafyasında ölümü duyurmanın çeşitli uygulama şekilleri vardır.⁹⁵ Türk Atalarda ölü veya ölüm bayrağı mahiyetinde sokağa mavi bayrak asılır. Bu tür bir uygulamayla ilk defa karşılaşmaktayız. Bu bayrağın renginin mavi oluşu, eski Türk dinin Gök Tanrı Dini olarak bilinişi, göğün maviliğinin yanısıra maviye halk inanmalarında mistik bir güç atfedilmiş olması, mavinin yas rengi olarak kabul edilmesi, halk inançlarından hareketle mitolojik döneme yapılan yolculukta mavinin önemini daha da artırmaktadır. Buradan hareketle ‘Gök Bayrak’ın mavi olmasının hikmeti üzerinde tekrar durulabilir. ‘Kara’ Ölüm Meleği’nin ve ‘mavi’ de Gök Tanrı/Ulu Tanrı’nın rengi ise, mavi bayrak asılan sokağa adeta kutsiyet atfedilmekte ve sanki Ulu Tanrı’nın rengi olan mavi, ölüm münasebetiyle o sokağa rengini vermektedir. Kadınların böyle durumlarda mavinin yanısıra yeşil de giymiş oluşları, irdelememize haklılık kazandırıyor. Türk Atalarda yas renginin mavi oluşu bize göre çok önemlidir. Bu tespiti bölgeye yapılmış eski seyahatlere dair eserlerde de görebiliyoruz. Bugün itibariyle Uluğ Türkistan’ın orta kesimlerinde örneklerine rastlanabilmektedir. Eski Türklerde mavinin Tanrıya kavuşma rengi olduğu inancını Ana-

⁹² Saida Burhanidinova, age.

⁹³ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev ve Hitmat Kadırcanova.

⁹⁴ Saida Burhanidinova, age.

⁹⁵ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Berikan, Ankara, 2011.

dolu Türk kültür coğrafyasında sözlü kültür verilerinden izleyebiliyoruz. ‘Kara renk’ ise daha ziyade adeta ölüm meleşini simgeler.⁹⁶

Türk Atalarda acı haberi duyurmak için araçla mahalle dolaşılıp halka seslenilir. Haberci halka seslenirken, sadece ölen kimsenin aile büyüğünün adını zikrederek onun evinin adresini verir; cenaze namazının saat kaçta kılınacağını söyler. Ardından da ‘pata’ (dua) için davet eder. Ölen kimse aile büyüğü de olsa haber bu şekilde duyurulur. Savaş esnasında ölen kimselerin haberine ‘Kara hat’ denilirken gurbetçinin ölüm haberine ‘kara haber’ denir.⁹⁷

Kanaatimize göre ölüm şekillerinin isimlerinde ‘kara’ sıfatı ile yas bayrağının mavi oluşuna dair getirdiğimiz açıklama bir arada düşünülebilir. İki ölüm şeklinin farklı kelimelerle ifade edilmeleri de anlamlı olmalı. Güney Türkistan’da mezarlara takılan şeritler orada yatan kimsenin şehit veya bilim insanı olduğunu gösteriyordu.⁹⁸ Anadolu Türk kültür coğrafyasında ise kötü olan haberin her türlü ‘kara’dır.

Türk Atalarda ölüm haberinin duyurulması münasebetiyle kullanılan ifadeler tasavvuf yüklü, ciddi bir derinliği olan ve seçilen kelimeler bakımından da Azerbaycan Türkçesine çağrışım yapan özelliklere sahiptir. Yaşlıların ve bebeklerin ölüm haberleri farklı duyurulur. Yaşlıların ölüm haberleri için “bendecilik kıldı” denir. Bununla kulluk görevini yerine getirdi, ruhunu Allah’a teslim etti, denmiş olunur. Her fani ölümü tadacaktır, iman sahibi olmak buna inanmayı gerektirir. Başka bir ifade şeklinde de “üzilip” veya “üzilip koptiv” yani “Ruhu bedeninden ayrıldı.” denir. Bir diğer ifade şeklinde de “Ötip ketipti” yani öteki dünyaya geçiş yaptı, denmektedir. “Çin”, bu toplumun dilinde “gerçek” anlamına gelir. Yaşlı ve yatalak kimsenin ölüm haberi için “Çin dünyaya ketipti” denir. Bu dünya geçici ve fani, öteki dünya ise gerçek olandır.

Türk Atalarda bebeklerin ölümleri “çaçırıp kaptı/canı sıçradı”, “uçup gedik etipti/canı uçmuş”, “çaçap kopti/dünyaya gücü yetmedi” gibi ifadeler kullanılır.⁹⁹ Bu ifadelerdeki mesaj şeklini Anadolu halk kültüründen de tanıyoruz. Aniden sıçrayan kimse için “Azrail (a.s.) yokladı,” denir. Daha

⁹⁶ Yaşar Kalafat, “Türk Kültür Coğrafyasında Rumeli Balkan Örneklemeleri İle Karşılaştırmalı Renk Kültüründe Mavi”, *Türk Halk İnançlarında Renkler*, 2012, age, s. 111-142.

⁹⁷ Saida Burhanidinova, age.

⁹⁸ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, 2011, Age.

⁹⁹ Kaynak kişiler: Olmas Han Haitalilova ve Tursunbek Taşiev.

ziyade bebeklerin ölümleri “bir melek gibi uçup gitti.” şeklinde anlatılır. Bazen de “dünyanın yükünü çekmeye takati yetmedi,” denir.

Bu toplumda taziyede en fazla söylenen söz ise “câyı cennette olsun/yeri cennet olsun” dur.

Türk Atalarda ölü evinde günümüzde ‘saç yolmak’, ‘yüz yırtmak’, ‘sine dövmek’, ‘başa toprak atmak’ gibi uygulamalar olmamakla birlikte çok eskilerde hatıralarda varlığını sürdürmektedir.

Türk Atalarda cenazeye gelenleri birinci derece yakınları ağıtla karşılarlar; gelenler de ağıtla mukabele ederler. Her 5–6 dakikada bir ölenin ruhuna fatiha okunur. Ağıtlar ölü defnedildikten sonra Kuran okunurken verilen aralarda da devam eder. Kadınlar içeride cenazenin başında, erkekler ise dışarıda kapı eşiğinde olurlar.¹⁰⁰

Erkeklerin cenaze evinde kapıda durmaları Kuzey Kafkas Türk kültür coğrafyasında da sık görülür. Fatiha daha ziyade cenaze evine her giren ve çıkan münasebetiyle hoca veya bir yaşlının usulünce uyarması ile okunur. Cenazede safa sadece erkekler girer. Kadınlar mezarlığa gitmezler. Namazdan evvel varsa karı koca ‘hakkı mahrem’den geçirilip helâllik alınır. Borçları ve kimin tarafından ödeneceği konuşulur. Benzer şekilde Türk Atalarda da ‘toprak başı’ olarak bilinen mezar ziyareti sırasında evladın annenin mezarını ziyaret etmesi verdiği süt, erkeğin eşini ziyaret etmesi ise ‘hakkı mahrem’ ile ilişkilendirilip uygun bulunmaz. İlamın hükmü olarak intihar edenlerle bebeklerin cenaze namazı kılınmaz.¹⁰¹ Bu toplumda ayrıca bir ağıt uygulama biçimi olarak ‘avaz çıkariş’ vardır.

Türk Atalarda da ölü, dinin gereği olarak en kısa sürede gömülür, ancak uzakta olan yakınları varsa bekletilebilir. Bu uygulama İslam coğrafyasının genelinde yaygındır.

Cenazeye gelenler defin işlemi tamamlanmadan dağılmazlar. Cenazeye hizmet edenler bir beklenti için değil “ölünün canına değsin” diye yaparlar. ‘Gorkovlar’a (mezar kazıcılara) giysiler alınır. Kefenler ölünün cinsiyetine göre komşu evinde biçilir. Türk Atalarda ölen kimse evlenmemiş bekâr bir kimse ise onun için “Yar yar” sesi duymadığı ve ‘çimildik’te oturmadığı için çimildik merasimi yapıp “yar yar” okunur.¹⁰²

¹⁰⁰ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev, Hitmat Kadırcanova ve Olmas Han Haitalilova.

¹⁰¹ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, 2011, age.

¹⁰² Saida Burhanidinova, age.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında yetişkin bekâr genç kızlar ölünce tabutunun üzerine aynı anlayıştan hareketle duvağı serilir. Ayrıca batı Anadolu'da genç kızlar çeyiz sandıklarına konulmak üzere özel tabut bezi dokurlar; niyet edildiği amacın dışında ona el sürülmez. O adeta sahibi hayattayken bile sahibine rağmen sahiplenilmiştir.¹⁰³

Türk Atalarda cenazenin ilk günüyle birlikte yas dönemi boyunca ölü evinde yemek pişirilmez. Yas evine komşular ve akrabalar yemek getirir. Son zamanlarda Kırgız geleneklerine benzer şekilde evde hayvan kesilip aş da verilmektedir. Ancak bu aş pişirme, ölü evine uzaktan gelenlere ikram içindir ki, çok kere bu da ilk gün yapılmaz.¹⁰⁴

Türk Atalar ile Kırgız Türklerinin halk inanmalarında birçok ortak yan bulunmasına rağmen birarada yaşamakta olan bu iki Türk toplumunun halk inanmalarında ciddi farklılıkların oluşu da, halk inançlarından hareketle Türk kesimlerin tarihi geçmişleri ile daha iyi tanınmaları itibariyle önemli ipuçları verebilir. Kırgızistan'da Kırgız Türkü ve Türk Ata halk inanmaları olarak karşımıza çıkan bu yapı özellikleri, Anadolu Türklüğünde de görülebilmektedir. Anadolu'da da yas evinde ocak yanmaz; cenaze evinin yakınları cenaze evine kesilip, pişirilip gelenlere ikram edilebilir diye büyük ve küçükbaş hayvan getirerek destek sağlamak isterler. Türk Ata halk inançlarındaki bu zenginlik, onların Türkçelerindeki sentez özelliğinden hareketle de izah edilebilir. Türk Ata halk inanmaları kültürü esasen aykırı olmamak kaydıyla adeta yeni coğrafyalardan genel inanç dünyalarına bazı katkılar yapmışlardır.

Yeni ölümlerin olmaması için yas boyunca sofradaki ekmek sayısının çift olmamasına özen gösterilmesinin yanısıra ölünün ayağı çapraz gömüldüğü zaman aynı soydan veya evden bir kimsenin daha öleceği inancı vardır. Bunun için ölünün ayağının başparmakları çaprazlaşmayacak şekilde ipe bağlanır ve arasına kesek konur. Bize göre bu uygulama da 'ters' inancı ile ilgilidir. Gidişatın yön değiştirmesi içerikli bir mesaj içermektedir. Bu inançlar batı Türklüğünde de vardır.

Türk Atalarda ölüden artık soğumaları için cenazeden artan su ile komşu kadınlar tarafından ölünün yakınlarının yüzleri, gözyaşları ile ıslanan mendilleri yıkanır. Anadolu Türk kültür coğrafyasında da çocuklara ebeveynlerinin acısını unutmaları için ölen kimsenin mezarından getirilmiş toprak bir şekilde gösterilir.

¹⁰³ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, 2011, age.

¹⁰⁴ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev ve Mamahan Akbalaeva.

Bu Türk toplumunda da ölünün gözleri açıksa kapatılır. Çünkü ölmenden evvel gördüğü son kişi veya nesneyi yanına almak istediğine, onda gözü kaldığına inanılır. Cenazenin giysileri sırtından makasla kesilerek çıkarılır.

Anadolu Türk halk inançları kültüründe de bu anlayıştan olmalı ölünün son giydiği elbiselerden, çok sevdiği giysilerden başlanarak fakir fukaraya verilir. Onların evde tutulmaları giyilmeleri pek istenmez. Çok kere din görevlileri temiz hayat süren dindar kimselerden tercih edilir. Batı Türklüğünde kefenin hazırlanmasında makas kullanılmaz, kefen bezi yırtılarak hazırlanır. Bazı toplumlarımızda da gelin için alınan ilk kumaşa makas vurulmaz. Bu uygulama kimi toplumlarda ekmeğe bıçak vurulmasını da hatırlatıyor.¹⁰⁵

Türk Atalarda batı Türklüğünden farklı olarak cenaze evi süpürülür.¹⁰⁶ Anadolu'da bazı yörelerde süpürmeden kaçınılır, 'süpürge' kullanılmaz. Keza batı Türklüğünde ölen kimsenin eşyaları çok kere yakınları tarafından kullanılmayıp fakirlere verilirken, Türk Atalarda bu giysiler istenir ise yakınları tarafından da giyilebilir.¹⁰⁷

Batı Türklüğünden varlığını bilmediğimiz iki uygulamayı Türk Atalarda görmekteyiz. Bunlardan birisi cenaze sahipleri tarafından evlerden getirilip ölüye hayrının dokunacağına inanılan ve ölü gömüldükten sonra başucuna konulan 'okunmuş taşlar' uygulaması ve diğeri ise imamın abdestin farzlarını cemaate sorup onlardan cevap alması şeklindeki uygulamalardır.¹⁰⁸ 1983–84 yıllarında Mezarı Şerif'te Türkiye tarafından yapılmak istenen caminin temeline, para atar veya kurban kanı dökercesine ihtimamla bir kısım taş, dualar eşliğinde konulmuştu. Türk kültüründe taş kültünün bilinmeyen boyutları ile bu hususlar izah edilebilir.¹⁰⁹

Türk Atalar'da da batı Türklüğünde olduğu gibi cenaze evinde aynaların üzeri cenaze evden çıkıp defin yapıncaya kadar örtülür.¹¹⁰

¹⁰⁵ Saida Burhanidinova, age.

¹⁰⁶ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev, Albuhan Akbalaeva ve Olmas Han Haitalilova.

¹⁰⁷ Yaşar Kalafat, "Antalya Yöresi Örnekleri ile Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı", *Kodlar-Kültler 1, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, 2009, age, s. 43-55.

¹⁰⁸ Saida Burhanidinova, age.

¹⁰⁹ Yaşar Kalafat, "Ağrı Dağı ve Yakın Çevresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Taş Kültü", *III. Uluslar Arası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, 12-14 Ekim 2010, Ağrı, İstanbul, 2011, s. 359-370.

¹¹⁰ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev ve Mamahan Akbalaeva; Yaşar Kalafat, "Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna", *1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu*, (26–27 Kasım 1993, Antalya), Ankara, 1995, s. 75–107.

Türk Atalar'da mezar ziyareti 'toprak başı' olarak bilinir ve ölümü takip eden ilk üç gün boyunca her gün, 40 gün boyunca her hafta perşembe günü muhakkak yapılması gerekir. Ölünün kırkından sonrasındaki ziyaretler ise yine perşembe günlerine denk getirilir. Bayramlarda ölümler ziyaret edilir, ziyaretlerde hem mezar başında hem de orada yatan tüm ölümlerin ruhuna Kuran okutulması gerekir. Kırgız Türklerinde ise mezarlıktaki mevtaların hepsi için ortak Kur'an-ı Kerim okutulması gerekliliği bulunmaz.

Türk Atalar'da mezar başına ağaç dikilebilir ancak mezarı çiçekleme geleneği yoktur. Kur'anı Kerim'e göre mezarın yerinin belli olmaması gerektiğine inanılır. Bu sebeple mezar taşı dikilmez, mezarın 'kümbös' (parmaklıkl) olması gerektiğine inanılır.¹¹¹

Mezarlığın parmakla gösterilmesi Türk kültürlü diğer halklarda doğru bulunmaz ve gösteren kimsenin 3 defa parmağını ısıdırıp ayağı ile ezmesi istenir. Türk Atalarda bu tutumun erken ölüm sebebi olduğu inancı vardır. Ölüm haberi veya ölümle ilgili olayların çocukların yanında anlatılmaması ve bu kurala uyulmadığı hallerde çocuğun kulağının çekilmesi şeklindeki uygulama da Türk kültür coğrafyasında çok yaygındır.¹¹²

Batı Türklüğünde süt, yoğurt, yumurta gibi ak renkli gıda maddelerinin gece verilmesi bereketin kaçacağı ile ilişkilendirilmiş iken Türk Atalarda 'ölüm'le ilişkilendirilmiştir. Halk inançlarında ölüm habercisi olarak bilinen emareler için "iyi değil", "doğru değil", uğursuzluk getirir" denilerek ölüm açıkca teleffuz edilmez. "Acı acıyı getirir," denilerek soğan çalınmasından özel olarak kaçınılır ve sahibine bilgi verilmeden soğan alınmaz.

Ölümünden kaçınmak adına giyili haldeyken söküktür diktilirmez; zira ölünün üzerinde iken sadece kefen dikilir. Yastığın dikişli kısmının alta gelmesi de aynı gerekçeyedayanır. Zira ölen kimsenin yastığının dikişi yukarıda olur. Diğer Türk kültürlü halklar gibi bu toplumda da böyle hallerde ağza iplik türü bir şey alınır.¹¹³ Anadolu ve yakın çevresinde giyili haldeki söküğün dikilmesindeki uğursuzluk büyü inancı ile ilişkilendirilir.¹¹⁴

Türk Atalarda ruhla ilgili tasavurlar da vardır. İnanca göre, insan vefat ettikten hemen sonra Cennet'e veya Cehennem'e gideceği kendisine belli

¹¹¹ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova ve Hitmat Kadırcanova.

¹¹² Saida Burhanidinova, age; Yaşar Kalafat, "Anadolu ve Yakın çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm", *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, 2011, age, s. 83-118.

¹¹³ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova ve Hitmat Kadırcanova; Saida Burhanidinova, age.

¹¹⁴ Yaşar Kalafat, "Hakkâri Yöresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Büyü", *Uluslararası III. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 06-8 Haziran 2007, Hakkâri, Editör: Oktay Belli, Ankara, 2008, s. 445-455.

olur. Bu sebepten de Cennet'e gidecek olanın ruhu bedeninin çabuk gömülmesini, Cehennem'e gidecek olan ise hiç gömülmemesini ister.

Bu toplumdaki halk inanmalarına göre, ölen kişinin ruhunun etrafta dolaştığı iki türlü hissedilir. Birincisi ölüyü rüyada görmek, ikincisi ise literatürde 'atlas kelebeği', halk ağzında ise 'arvak kelebeği' (ruh kelebeği) denen bir tür pul kanatlı canlının evde dolaşmasıdır. Aile veya yakınlarından birini kaybeden kişi rüyasında onu gördüğü veya evinde adı geçen kelebeği fark ettiği an ölen kişinin dua beklediğine veya iyilik ya da kötülükten haberi olup ailesini haberdar etmek için geldiğine inanarak 'çırak yakma' uygulaması yapar, pilav ya da çözme pişirerek ruhunun şad olmasını Allah'tan diler. Böylece kötülüğün uzaklaştırıldığına, iyiliğin ise bir an önce gerçekleşmesinin sağlandığına inanılmaktadır.¹¹⁵

4.4. İnanma İçerikli Diğer Uygulamalar

Türk Atalarda 'un' kutsaldır, un ile ilgili inançlar bu toplumda ön plana çıkar. Kırgızlarda kutsallık daha ziyade ekmeğe ve tuza yöneliktir. Kırgızlarda gelen konuklar 'ekmek' ve 'tuz'la karşılanır.¹¹⁶ Tuz ekmeğe hakkı Türk kültürlü halkların inanç paydalarıdır. Tuz ve ekmeğe karşılık Karakalpakistan, Kırgızistan Başkurdistan, Tataristan'da varken Çuvaşistan'da ekmeğin yerini şarap veya bira almıştır. Tuz ve ekmeğe karşılık inanıcı Kırgızlarda var iken birlikte yaşadıkları soydaş toplumlardan Türk Ata Türklerinde olmaması ilginçtir.

Türk Atalarda 'mısır'ın bolluk getirmesi için mutfak duvarlarına ipe dizilmiş şekilde asılması bulgusu¹¹⁷ bizim için yeni ve anlamlı olmuştur. Batı Türklüğünde her türlü 'hedik' mısırla yapılır. Mısır Anadolu ve Kafkasya Türk kültür coğrafyasında da binanın dış cephesinde uygun yerlere salkım halinde asılır. Ancak bu uygulama bir kurutma yöntemi olarak bilinir. Bolluk dileği amaçlı olduğu tespiti yenidir.

Türk Atalar'da bereket amaçlı toplu uygulamalar da yapılır. Özellikle ekin ekilirken geçmişte tüm köy halkı, şimdilerde ise sadece toprak sahiplerinin toplanmasıyla salavatlama yapılarak yemek pişirilip dağıtılmaktadır. Ancak ürün toplanırken sadece ürün sahibi tarafından şükür duası yapılmaktadır. Eskiden bereket dileğinde bulunan yakınlarla bir miktar üründen verilmekle birlikte şimdilerde bu uygulama pek yoktur.¹¹⁸

¹¹⁵ Saïda Burhanidinova, age.

¹¹⁶ Kaynak kişi: Dr. Kadian Boobekova.

¹¹⁷ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva.

¹¹⁸ Kaynak kişiler: Hadiça Taşieva ve Tursunbek Taşiev.

Ekin salavatlamak, Anadolu'da da bilinen bir uygulamadır. Konu, Kutlu Özen tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Alevi inançlı Müslüman Türk kesimde salavatlama daha ziyade dedeler arafından yapılmaktadır. Mahsülün bereketi için duada bulunmak çok yaygın bir uygulama şeklidir.

Türk Atalarda bir başka çarpıcı husus da gündüz ve gece ile ilgili çeşitli inanışlar ve uygulamalardır. Bu toplumda ayla ilgili inanışlar yaygındır. Ay hilal şeklinde görüldüğü zaman, “Ayı gördüm, aman gördüm/ Aydan aman cıldan esen bololuu” (Ayı gördüm, sağlıklı gördüm/ aydan sağlıklı yıldan esenlikli olalım, her zaman sağlıklı ve esen olalım) denip üç defa eğilerek selam verilir. Güneş batarken yatılmaz, eğer seyir halinde olunursa mutlaka durulur, hatta araçla seyir halinde olanlar araçlarını durdurur, batıncaya kadar bekler. Akşam hava karardıktan sonra yiyecek türünde her şey üstü kapalı getirilir. Çünkü bunların yıldızlara görünmemesi gerektiği inancı vardır. Kırgızlarda olduğu gibi hava karardıktan sonra süt, kırmızı, ayran ve süzme gibi ak yiyecek, içecekler eşikten dışarıya verilmez. Siğil olma durumunda ise, bir kap içerisindeki ‘su’ yıldızla gösterilip siğilin bulunduğu hastalıklı yere sürülür.¹¹⁹

Ayın yeni doğmuş hali karşısında “Ayı gördüm amennah ne güzel ay/ Allah la ilahe ilahla (illa'llah)” denilmesi gibi uygulamalar ve inançlar batı Türklüğünde de vardır.¹²⁰ Siğil tedavisinde de keza farklı uygulamalarla Ay'dan yararlanılır.

Ay'a özel hürmet bir dönem ona yükünüldüğünü de düşündürmektedir. Günümüzde Ezan okunurken oturulmaz, ayağa kalkılır veya yatılıyor ise oturulur. Yürünüyor ise durulup Ezan bitinceye kadar dinlenilir.

Batı Türklüğünde yiyecek türü şeylerin üstü kapalı taşınması “Alamayanların nefsi kabarıp,” şeklinde izah edilirken, kara iyelerden korunma düşüncesine yönelik uygulamalar da anlamlı olmalıdır.

Türk Atalarda od/ ateş ile ilgili inanışlarda da Türk kültür coğrafyasına ait ortak noktalar görülmektedir. Gelin eve geldiğinde ateşin etrafında bir kere dönüp eve girer. Ateşe yağ damlatılır. Bu gelenek Kırgızlarda da görülür. Buna ‘otko kirüü’ adı verilir.¹²¹

Ateşe yağ damlatmak batı Türklüğünün kırsal kesiminde halen devam etmektedir. Daha ziyade yağ eritildiği zaman yapılır. Bazı haneler bunu

¹¹⁹ Kaynak kişiler: Habiba Han Agabeylova ve Hadiça Taşieva.

¹²⁰ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 2009, age.

¹²¹ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, s. 602.

“geçmişlerin ruhu için” diyerek yaparlar, bazıları da nedenini bilmeden görgüye dayanarak uygular. Uygulamanın derinliklerinde ateşin ruhuna yapılmış saçının izleri vardır. Esasen yağ kokusu çıkarmanın bir nevi hayır olduğu inancı çok yaygındır. Muayyen zamanlarda yapılan ev helvasındaki incelik de bu mahiyettedir.¹²²

Türk Atalarda kül, asla çevreye serpilmez, çöpe dökülmez. Bahçenin bir köşesine üst üste yığılır. Üzerine basılmasından korkulur, çünkü çarpabilecek, kötülük getirecek güçleri barındırır. Bu inanç Kırgız Türklerinde de vardır.¹²³ Bu tür inanç ve uygulamaları biz Kars ve Erzurum’dan da hatırlıyoruz. Küllük çöplükten farklı olur ve oraya 1960’lı yıllara kadar çöplük muamelesi yapılmazdı. Kanaatimizce bu hassasiyet ateş/od kültürü ile ilgili olmalıdır.

Türk Atalarda ‘akarsu’ya onu kirletecek bir şey atılmaz. İçinde hiçbir şey yıkanmadığı gibi yıkama suyu dahi dökülmez.¹²⁴ Bu uygulamalar su kültürünün ürünleridir.

Türk Atalarda başta meyveli ağaçların dipleri olmak üzere tüm temiz toprak tırnak, saç gibi vücudun artık parçalarının gömülmesi için zemin olarak kullanılır.¹²⁵

Türk Atalarda ‘süpürge’ dik durmaz, kötülük getirir. Süpürge’deki ‘kara güçler’ etrafa yayılabilir. Bu inanç Kırgız Türklerinde de vardır.¹²⁶ Türk kültürlü halklarda süpürge ve süpürmek etrafında oluşmuş halk inançları bir kült oluşturmuştur. Bu inançlar ağaç kültürü kapsamında düşünülebilir.¹²⁷

Türk Atalarda halk kültüründe ‘ak’ temizlik, ‘mavi’ yas rengi, ‘kara’ kötü güçleri temsil ederken, ‘sarı’ ve ‘yeşil’e yönelik bir inanış yoktur. Ancak yeşil çok fazla tercih edilen bir renk değilken, sarı renk gençlere yakıştırılan bir renktir.

Türk Atalarda Türk kültürlü halkların genelinde olduğu gibi ‘yıldızın kayması’, köpeğin kurt gibi uluması,¹²⁸ kedinin uluması, baykuşun yakın

¹²² Yaşar Kalafat, “Karadeniz Yöresi Kültür Tarihinde Helva”, *Türk Halk İnançlarında Beslenme*, Berikan, Ankara, 2012, s. 149–159.

¹²³ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev, Rabuhan Razakova ve Zamira Han Halilova.

¹²⁴ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva.

¹²⁵ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva.

¹²⁶ Kaynak kişiler: Olmas Han Haitalilova ve Hadiça Taşieva.

¹²⁷ Yaşar Kalafat, “Antalya Yöresi Örnekleri ile Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı”, *Kodlar-Kültür 1, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, 2009, age, s. 43-55.

¹²⁸ Kaynak kişi: Rabuhan Razakova.

çevreye gelmiş olması, rüyada dışın düşmesi, ölmüş bir kimseye bir şeyin ikram edilmiş olması, rüyada düğün yapmak, çok eski giysiler giymiş olmak ölüm haberi olarak bilinir. Ayrıca, bir yerden soğan çalmak, evin bahçesine sarımsak ekmek, eğersiz ata binmek, ak yılan öldürmek de ölüm haberi ile ilişkilendirilir.¹²⁹ İlaveten horoz sabaha karşı vakitsizce öterse mutlaka kesilir, uğursuzluk getireceğine inanılır.¹³⁰ Adeta hayvanların kendilerini anlatmadaki özel dillerinin dışına çıkıp diğer hayvanların seslerini çıkarmaları olağan olmayan bir durumun işareti olarak algılanır.

Türk Atalarda ‘adak bezi’ bağlanması veya ‘niyet taşı’ yapıştirılması şeklindeki uygulamalar olmadığı gibi türbelerden medet umma şeklinde bir inanç da yoktur. Bir dilek gerçekleştiğinde eğer istenirse Kırgızistan’ın güneyindeki Oş ilinde bulunan ve Hz. Süleyman’ın yaşadığına inanılan Süleyman Dağı ya da Aslanbop gibi tüm bölge halkının kutsal kabul ettiği yerler ziyaret edilebilir. Böyle durumlarda, dilekler kabul görünce, yakın çevreye yiyecek bir şeyler dağıtılması tercih edilir.

Türk Atalarda ‘yağmur duası’ uygulaması yokken Kırgız Türklerinde kurak mevsimlerde yağmur dileği ile duaya çıkılır. Bereket için kapının eşiğine mısır koçanının yanısıra ipe dizilmiş biber de asılır. Biberlerin ipe dizilip görünür yerlere asılmaları nazar kırıcı bir uygulama olarak bilinir.¹³¹

5. Sonuç

Türk Atalarda bazı inanç içerikli uygulamalar Kırgız Türklerinin inanç ve geleneklerine benzemekle birlikte meyveli ağaç, yatağa yumurta atılması, siğillerin yıldız suyuyla tedavi edilmeye çalışılması, tepedeki saçın bırakılması, gelinin eline un verilmesi, tuzun uygulamalarda bulunmaması, mısır ve biberin bolluk ve koruyucu güç olarak kullanılması ve mezar ziyaretinin dışarıdan da yapılması farklılık göstermektedir. Görüşmeler sırasında kendileri geleneklerinin daha çok Kırgızlara benzediğini, Özbeklere hiç benzemediğini, mesela Özbeklerin ölümün 7. gününde de Kuran okuttuğunu, kendilerinde 7’ye dair bir inanç olmadığını¹³² ifade etmeleri Türk Ataların tarih sahnesine çıkış yerlerinin Kırgız Türk coğrafyasına daha yakın olabileceğini düşündürmektedir.

Türk Atalar ile ilgili yapılacak çalışmalar, Türklerin Türk adını alışları, Türk coğrafyasının oluşumu ve Türk dilinin tekâmülü ile ilgili nazariyelere güç katabilecektir.

¹²⁹ Saida Burhanidinova, age.

¹³⁰ Kaynak kişi: Hadiça Taşieva.

¹³¹ Kaynak kişiler: Hadiça Taşieva ve Hitmat Kadırcanova.

¹³² Kaynak kişiler: Rabuhan Razakova ve Tursunbek Taşiev.

Türk Atalar Türk kültür tarihinin yazılı ve sözlü kaynaklarının orta yerlerinde bir yerlerde durmaktadırlar. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler Türk Ataların tarihi geçmişini netleştirebilecektir.

Türk Atalarla ilgili halk inanmalarına dair veriler, mitolojik mahiyetli olmaktan ziyade mitoloji-tasavvuf bağlantılı bir konumdadırlar. Kültür kodları esas alınarak bu toplumda yapılacak yeni irdelemeler bu Türk toplumu ile birlikte Uluğ Türkistan'ın orta ve kuzey bölgelerine de ışık tutabilecektir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar:

Akmataliyev, Abduldacan. *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar (Evlilik Geleneği ve Türküleri, Çocuk Folkloru Edebi Eserleri ve Tarihi Kahramanlar)*, Atatük Kültür Merkezi, Ankara, 2001.

Buran, Ahmet. “Oş İlinin Özgen İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağızları” http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/ahmet_buran_os_ili_ilcesi.pdf, erişim: 01.07.2012.

Selçuk, Bilge Kağan. “Oş İlinin Özgen İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağızları”, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2005, <http://www.manas.kg/sbe/tezler/turkoloji/ISINBILGEKAGANSELÇUK.pdf>, erişim: 22.06.2012.

Polat, Kemal. *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnançlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2008.

Aslan, Mehmet Ali. “Bilinmeyen Türkatalar”, http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/arslan_turkata.pdf, erişim: 22.06.2012.

Ceribaş, Mehmet. *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2011.

Erden, Mustafa. *Kırgız Türkleri, Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2000.

Temur, Nezir. *Folklor ve İdeoloji (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistanda Folklor Politikaları ve Çalışmaları)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2011.

Roux, Jean – Paul. *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, 2000.

Gömeç, Saadettin. *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan, Ankara, 2011.

- Burhanidinova, Saida. “Fergana Fürklerinin doğum, Sünnet, Düğün ve Ölüm Merasimleri”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, <http://gunet.gazi.edu.tr/acikarsiv/index.php?menu=2&secim=10&YayinBIK=5457>, erişim: 30.06.2012.
- Deliömeroğlu, Yakup. “Bilinmeyen bir Türk Topluluğu: Fergana Türkleri”, *Ülkü Ocakları Dergisi*, 2005/25.
- Kalafat, Yaşar. “Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna”, *1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo –Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu*, (26–27 Kasım 1993 Antalya), Ankara, 1995.
- Kalafat, Yaşar. “Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)”, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, Ankara, 1995; *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Mart 1997, S. 123.
- Kalafat, Yaşar. *Avrasya Türk Halk Sufizmi I, (Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan)*, Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, Ankara, 1997.
- Kalafat, Yaşar. *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları, Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 12, Ankara, 2000.*
- Kalafat, Yaşar. “Sivas Yöresi Örnekleri ile Türk Halk İnançlarında Aşermek/ Yeriklemek”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2002, S. 10.
- Kalafat, Yaşar. “Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç”, *1. Uluslar Arası Balkan Türkleri Sempozyumu*, 28–29 Eylül 2001, Prizren, *Balkan Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Haz: Prof. Dr. N. Hafız ve Prof. Dr. T. Hafız, Bal-Tam, Prizren, 2006; *Erciyes*, Ocak 2002, S. 301.
- Kalafat, Yaşar. “Türk Kültüründe Elmadan Kızıl Elma'ya”, *Prof. Dr. Taciser Onuk'a Armağan*, Ed. F. Apınar, S. Ortaç, N. Tan ve H. İvgin, Ankara, 2007.
- Kalafat, Yaşar. “Hakkâri Yöresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Büyü”, *Uluslar Arası III. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 06–8 Haziran 2007, Hakkâri, Editör: Oktay Belli, Ankara, 2008.
- Kalafat, Yaşar. “Dedem Korkut Kültür Elllerinde Adlanma”, *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Akçağ, Ankara, 2008.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan, Ankara, 2009.

- Kalafat, Yaşar. “Alaaddin Keykubattan Günümüze Türk Halk Kültüründe Bayrak İnancı”, Kodlar ve Kültler 1, *Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Berikan, Ankara, 2009.
- Kalafat, Yaşar. “Bahçelievler Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamaları”, Kodlar-Kültler-1, *Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Berikan, Ankara, 2009.
- Kalafat, Yaşar. “Van Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Ekmek (Nan) Kültürü”, *II. Uluslar Arası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu*, 23–26 Kasım 2010.
- Kalafat, Yaşar. “Van Gölü Havzası Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Tuz İnancı” (*V. Van Gölü Sempozyumu*, Van 2009), *Uluslararası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Yemekleri Sempozyumu*, Editör: Prof. Dr. Oktay Belli, İstanbul, 2010.
- Kalafat, Yaşar. “Ağrı Dağı ve Yakın Çevresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Taş Kültü”, *III. Uluslar Arası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu*, 12–14 Ekim 2010, Ağrı; İstanbul, 2011.
- Kalafat, Yaşar. *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Berikan, Ankara, 2011.
- Kalafat, Yaşar. “İstanbul Örneklemeleri ile Türk Kültürlü Halklarda Ses Orucu”, *7. Uluslar Arası Türk Kültürü Kongresi*, Ankara, 05–10 Ekim 2009; *Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2011
- Kalafat, Yaşar. *Nübüvvet Tarihi İtibariyle Türklüğün Dinî Geçmişi*, Berikan, Ankara, 2011.
- Kalafat, Yaşar. “Anadolu ve Yakın çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm”, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Berikan, Ankara, 2011.
- Kalafat, Yaşar. “Türk Halk İnançlarında Tuz Bir Tabu mu İdi”, *Beynelhalk Sempozyumu*, İlkın Şehir ve Duzdağ, Nahçıvan, 27-28 Temmuz 2012.
- Kalafat, Yaşar. Türk Kültür Coğrafyasında Rumeli Balkan Örneklemeleri İle Karşılaştırmalı Renk Kültüründe Mavi”, *Türk Halk İnançlarında Renkler*, Berikan, Ankara, 2012.
- Kalafat, Yaşar. “Doğu Anadolu’da Kara İyeler ve Onlara Dair Halk İnanmaları”, *Türk Halk İnançlarında Renkler*, Berikan, Ankara, 2012.
- Kalafat, Yaşar. *Türk Mitolojisinde Kurt*, Berikan, Ankara, 2012.
- Kalafat, Yaşar. “Karadeniz Yöresi Kültür Tarihinde Helva”, *Türk Halk İnançlarında Beslenme*, Berikan, Ankara, 2012.

- Kalafat, Yaşar. “Van Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Yumurta İle İlgili İnançlar”, *II. Uluslar Arası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu*, 23–26 Kasım 2010, Van, Editör: Prof. Oktay Belli, İstanbul, 2012.
- Kalafat, Yaşar. “Aşiretlerimizde Hal/Hâl/Ben/Dövme/Damga ile İlgili İnançlar”, *Aşiretlerimizde Mitolojik Bulgular*, Berikan, Ankara, 2012.
- Kalafat, Yaşar. *Azerbaycan-İran, Anadolu-Irak Halk İnançları Hattı*, Berikan, Ankara, 2012.
- Kalafat, Yaşar ve Yelis Derya. “Türk Halk İnanmalarında Dunganlar”, *Avrasya Etüdleri*, 39/2011–1.
- Yudahin, K. K. *Kırgız Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, II. Cilt, 1994.

Kaynak Kişiler:

- Mırhmat Anarbaev Saktoviç, 46 yaşında, Aylıl başçısı (muhtar)
- Rabuhan Razakova, 51 yaşında, öğretmen
- Mayramhan Tajikova, 54 yaşında, öğretmen
- Hitmat Kadırcanova, 49 yaşında, ev hanımı
- Zamira Han Halilova, 50 yaşında, ev hanımı
- Albuhan Akbalaeva, 50 yaşında, ev hanımı
- Mamahan Akbalaeva, 55 yaşında, ev hanımı
- Habiba Han Agabeylova, 51 yaşında, ev hanımı
- Olmas Han Haitalilova, 51 yaşında, ev hanımı
- Munacat Babaeva, 51 yaşında, ev hanımı
- Hadiça Taşieva, 86 yaşında, ev hanımı
- Tursunbek Taşiev, 69 yaşında, çiftçi
- Taşahan Taşieva, 70 yaşında, ev hanımı
- Dr. Kadian Boobekova, KTMU Öğretim Görevlisi
- Ülkü Önal, Halkbilim Araştırmacısı, yazar